

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

Паска Богдан

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ

**Навчально-методичний посібник для студентів
неісторичних спеціальностей**

Івано-Франківськ
2024

УДК 94(477)

Розробник:

Паска Богдан Валерійович,

кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри історії України і методики викладання історії
факультету історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Рецензенти:

Райківський І. Я., доктор історичних наук, професор кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Галицька-Дідух Т. В., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Паска Б. В. Історія України. Навчально-методичний посібник для студентів неісторичних спеціальностей. Івано-Франківськ, 2024. 107 с.

ЗМІСТ

Опис навчальної дисципліни	4
Програма навчального курсу	6
Організація навчання	10
Тематика семінарських занять з курсу	12
Контрольні роботи по семінарських заняттях	78
Самостійна робота студентів	83
Контроль успішності студентів та критерії оцінювання	86
Програмові вимоги з навчальної дисципліни	89
Рекомендована література	94

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальний курс «Історія України» викладається для студентів неісторичних спеціальностей більшості структурних підрозділів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, які реалізують підготовку за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавр. Вона читається протягом одного семестру на першому році навчання. Загальний обсяг годин навчальної дисципліни «Історія України» становить 90 годин (3 кредити ECTS). Із них 30 годин виділено для аудиторної роботи, а 60 годин – для самостійної роботи студентів. Із числа аудиторного навчального часу на факультеті філології 12 годин відведено на читання лекцій, а 18 годин – на проведення семінарських занять; на факультеті математики та інформатики, а також на фізико-технічному факультеті співвідношення лекційних та семінарських занять становить відповідно 14 та 16 годин. Видом підсумкового контролю, як правило, є залік (в окремих випадках – екзамен).

Мета нормативної навчальної дисципліни «Історія України» – формування у майбутніх бакалаврів за неісторичними спеціальностями системного погляду на основні етапи та тенденції розвитку політичної, економічної та культурної історії України, закономірності становлення української державності від стародавніх часів до сучасності. На цій основі сформувати у майбутніх фахівців з різних галузей знань відчуття причетності до тисячолітньої історії, культурних досягнень українського народу, розвинути у них патріотичні, державницькі та морально-етичні переконання. Крім того, курс спрямований на отримання студентами теоретичних знань та практичних умінь, які дадуть їм змогу адекватно і ефективно використовувати одержані навички у майбутній професійній діяльності.

Історія України займає важливе місце в системі гуманітарних дисциплін, визначає пріоритетні напрями навчальної, педагогічної та виховної діяльності в системі підготовки спеціалістів у вищих навчальних закладах нашої держави. Одним із ключових завдань навчального курсу є формування різносторонньо

розвиненої особистості, яка володіє не лише високим рівнем фахових знань зі своєї спеціальності, але водночас постає свідомим патріотом та громадянином України. В умовах перманентної боротьби українців за власне існування, війни із російськими агресорами суспільство повинне демонструвати високий рівень національної свідомості, консолідації та єднання. Знання з історії України є фундаментом для формування та зміцнення національної ідентичності юних українців. Уміння засвоювати історичні знання дозволяють студентам використовувати критичний підхід при аналізі процесів суспільного життя, формують у молодого покоління різносторонній інтелектуальний багаж, сприяють формуванню дослідницьких і наукових якостей.

Навчальний курс «Історія України» має своїм завданням поглибити знання студентами вітчизняної історії від найдавніших часів до бурхливого сьогодення. Ключовий акцент зроблено на важливих етапах історії української державності й боротьби за національну незалежність – Руській державі, Галицько-Волинському князівстві, Війську Запорозькому (Гетьманщині), українському національному руху XIX – початку XX ст., Українській революції 1917–1921 рр. боротьбі Організації українських націоналістів та Української повстанської армії, сучасному періоду здобуття та відстоювання незалежності України.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Тема 1. Вступ до історії. Стародавня історія України.

Стародавня історія України. Періодизація первісного суспільства. Племена Трипільської культури у IV-III тис. до н.е.: господарство, суспільний устрій, вірування. Державні утворення народів-кочовиків у Північному Причорномор'ї у I тис. до н.е. Антична колонізація Північного Причорномор'я. Східні слов'яни у I тис. н. е.: розселення, суспільний та господарський лад. Зародження державності у слов'ян. Київська (полянська) держава.

Тема 2. Київська Русь.

Передумови утворення Давньоруської держави у IX ст. Норманська й антинорманська теорії походження Русі. Формування території та державних органів на Русі у другій половині IX – другій половині X ст. Прихід до влади князя Володимира Великого. Внутрішня політика князя. Релігійна політика Володимира. Хрещення Русі: причини, наслідки, значення. Князь Ярослав Мудрий: внутрішня політика та реформи. «Руська правда» – перший звід законів Давньоруської держави. Зовнішня політика князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Початок політичної роздробленості Русі в 1054–1113 рр. Князь Володимир Мономах (1113–1125). Розвиток удільних князівств на українських землях (1132–1240).

Тема 3. Галицько-Волинська держава.

Передумови та причини утворення Галицько-Волинського князівства. Князь Роман Мстиславович. Боротьба Данила Романовича за батькову спадщину (1205–1238 рр.). Боротьба Русі з монгольськими загарбниками. Правління Данила Галицького (1238–1264 рр.): внутрішня та зовнішня політика. Галицько-Волинські землі за наступників Данила Галицького (1264–1340). Розпад Галицько-Волинської держави в середині XIV ст. Боротьба за спадщину Королівства Руського.

Тема 4. Українські землі в другій половині XIV – першій половині XVII ст.

Політичний та економічний розвиток українських земель у складі Литви та Польщі у другій половині XIV – першій половині XVI ст. Передумови і причини виникнення українського козацтва. Запорізька Січ: політичний, військовий і територіальний устрій в XVI–XVII ст. Становище українських земель у складі Речі Посполитої в другій половині XVI ст. Передумови та причини козацьких повстань. Повстання Криштофа Косинського та Северина Наливайка у 1590-х рр. Боротьба козаків проти турків і татар в кінці XVI – на початку XVII ст. Діяльність кошового отамана Петра Конашевича-Сагайдачного. Козацькі повстання в 1620-х – 1630-х рр. Ординація Війська Запорозького.

Тема 5. Українська козацька державність ранньомодерного періоду (середина XVII – XVIII ст.).

Передумови і причини національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Військові дії національно-визвольної війни 1648–1649 рр. Зборівський мирний договір і його наслідки. Українська козацька держава за часів Богдана Хмельницького: державний, політичний та територіальний устрій. Військові дії національно-визвольної війни в 1650–1653 рр. Причини укладення і зміст договору Б. Хмельницького з Москвою 1654 р. Завершальний період національно-визвольної війни 1654–1657 рр. Правління Івана Виговського (1657–1659 рр.). Гадяцький трактат та московсько-українська війна. Гетьман Юрій Хмельницький (1659–1663 рр.). Переяславська угода та Слободищенський трактат. Розкол Гетьманщини на початку 1660-х рр. Особливості політики Павла Тетері на Правобережжі та Івана Брюховецького на Лівобережжі. Гетьман Петро Дорошенко та його спроби об'єднання Гетьманщини. Українське питання під час турецько-польської війни 1672–1676 рр. Гетьманування Дем'яна Многогрішного та Івана Самойловича на Лівобережжі. Втручання іноземних держав в українські справи у 1657–1687 рр. Політика Речі Посполитої, Московського царства, Османської імперії щодо Гетьманщини. Гетьманування Івана Мазепи: внутрішня і зовнішня політика. Передумови та причини антимосковського повстання І. Мазепи на початку XVIII ст. Початок Північної війни та роль у ній України. Антимосковське повстання І. Мазепи та українсько-шведський союз 1708 р. Полтавська битва 1709 р., її результати та наслідки для України. Спроби гетьмана Пилипа Орлика відновити контроль над Україною. «Пакти і конституції прав і вольностей Війська Запорозького». Обмеження прав України в період гетьманування Івана Скоропадського. Наказний гетьман Павло Полуботок. Правління І Малоросійської колегії. Спроби гетьмана Данила Апостола реформувати Україну. Правління гетьманського уряду (1734–1750). Гетьманування Кирила Розумовського (1750–1764). Остаточне скасування російським царизмом автономії на Лівобережній і Слобідській Україні в другій половині XVIII ст. Ліквідація Запорозької Січі.

Тема 6. Формування сучасної української нації (XIX – початок XX ст.).

Політичне та економічне становище українських земель в складі Російської імперії у першій половині XIX ст. Кирило-Мефодіївське братство: лідери, ідеологія, діяльність. Політичне та економічне становище західноукраїнських земель у складі Австрійської імперії у першій половині XIX ст. Початок українського національного відродження в Галичині. Діяльність «Руської трійці». Революційні події 1848–1849 рр. на західноукраїнських землях. Громадівський рух у Наддніпрянщині та організації народолюбів на

західноукраїнських землях: порівняльний аналіз. Русько-українська радикальна партія (РУРП) – перша українська політична партія. Політичні партії у Східній Галичині на початку ХХ ст. Політичні партії та організації Наддніпрянської України на початку ХХ ст. Пожвавлення українського національного руху в період революції 1905–1907 рр.

Тема 7. Українська революція 1917–1921 рр.

Україна під час Першої світової війни (1914–1917 рр.). Діяльність Української Центральної Ради у березні – листопаді 1917 р. Проголошення Української Народної Республіки (УНР). Перша війна більшовицької Росії проти УНР (грудень 1917 – квітень 1918 рр.). Брестський мирний договір УНР із державами Четверного Союзу. Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.). Прихід до влади Директорії УНР, її внутрішня і зовнішня політика. Злука УНР і ЗУНР. Друга війна більшовицької Росії проти УНР (грудень 1918 – червень 1919 рр.). Окупація території УНР більшовиками. Західно-Українська Народна Республіка: державний устрій, основні напрямки внутрішньої і зовнішньої політики. Польсько-українська війна 1918–1919 рр. на західноукраїнських землях. Контрнаступ сил Армії УНР та УГА проти російських окупантів на Правобережжі влітку 1919 р. Київська катастрофа і трикутник смерті. Перший Зимовий похід. Участь Армії УНР в подіях польсько-радянської війни 1920 р. Український повстанський рух проти більшовицького режиму в 1919–1921 рр. Другий Зимовий похід.

Тема 8. Українські землі в міжвоєнний період. Друга світова війна.

Соціально-економічні і політичні перетворення в УСРР в 1920-ті рр. Створення СРСР. Політика українізації та її наслідки. Сталінська політика індустріалізації. Насильницька колективізація українського села. Голодомор 1932–1933 рр. Масові репресії комуністичної влади в 1920–1930-х рр. та їх наслідки. Західноукраїнські землі у складі Польщі. Основні напрями в українському політичному русі Галичини. Українські землі у складі Румунії та Чехословаччини. Карпатська Україна (1938–1939 рр.). Створення Організації українських націоналістів (ОУН). Ідеологія ОУН. Боротьба ОУН проти польського окупаційного режиму в 1930-х рр. Перша радянська окупація західноукраїнських земель (1939–1941 рр.). Розкол ОУН наприкінці 1930-х рр. Особливості бандерівської та мельниківської фракцій. Початок німецько-радянської війни. Бойові дії на українських землях у 1941–1942 рр. Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. Спроби державотворення в перші місяці німецько-радянської війни. Німецький окупаційний режим в Україні. Створення Української повстанської армії (УПА), її структура, чисельність, озброєння. Боротьба проти нацистських окупантів та польського підпілля. Вигнання нацистських загарбників з України (грудень 1942 – жовтень 1944 рр.). Окупація України радянськими військами.

Тема 9. Україна в середині ХХ – на початку ХХІ ст.

Тенденції післявоєнного розвитку УРСР у 1945–1953 рр. Протистояння УПА та підпілля ОУН радянському окупаційному режиму (середина 1940-х – 1950-ті рр.). Україна в період хрущовської відлиги (1953–1964 рр.) та брежнєвського застою (1964–1985 рр.). Український національний рух в другій половині 1960-х – першій половині 1980-х роках. Дисидентство. Зміна політичної ситуації в СРСР в другій половині 1980-х рр. Політика перебудови та гласності. Неформальні організації кінця 1980-х рр. Створення та діяльність Народного руху України. Мітингова демократія. Вибори до Верховної Ради УРСР 1990 р. Декларація про державний суверенітет. Революція на граніті (жовтень 1990 р.): хід подій, наслідки та значення. Політична ситуація в Україні в 1991 р. Державний переворот в СРСР та проголошення незалежності України (серпень 1991 р.). Роль України в процесах розпаду СРСР у вересні – грудні 1991 р. Референдум 1 грудня 1991 р. Розвиток української культури в 1945–1991 рр. Тенденції та основні події політичного розвитку України в 1991–2013 рр. Тенденції економічного розвитку України в 1991–2013 рр. Основні напрямки зовнішньої політики України в 1991–2013 рр. Революція Гідності 2013–2014 рр. Російсько-українська війна (2014–2024 рр.). Окупація Криму Російською Федерацією. Бойові дії проти російських збройних формувань на Донбасі. Тенденції політичного, економічного розвитку, основні напрямки зовнішньої політики України в 2014–2024 рр. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 2022–2024 рр.

Тема 10. Історія української культури.

Розвиток культури в період Давньоруської держави. Розвиток культури в період Галицько-Волинської держави. Розвиток української культури у XVI – першій половині XVII ст. Культура України у другій половині XVII – XVIII ст. Українська культура у XIX – на початку ХХ ст. Українська культура в часи революції 1917–1921 рр. та міжвоєнний період. Українська культура в період Другої світової війни. Українська культура в період незалежності.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ

Обсяг навчальної дисципліни			
Вид заняття	Загальна кількість годин		
лекції	14 (фізико-технічний факультет; факультет математики та інформатики); 12 (факультет філології)		
семінарські заняття / практичні / лабораторні	16 (фізико-технічний факультет; факультет математики та інформатики); 18 (факультет філології)		
самостійна робота	60		
Тематика навчальної дисципліни (фізико-технічний факультет; факультет математики та інформатики)			
Тема	кількість год.		
	лекції	заняття	сам. роб.
Тема 1. Вступ до історії. Стародавня історія України.	4		5
Тема 2. Київська Русь		2	5
Тема 3. Галицько-Волинська Держава		2	5
Тема 4. Українське козацтво в XVI – першій половині XVII ст.		2	5
Тема 5. Українська козацька державність ранньомодерного періоду (середина XVII – XVIII ст.)	4	4	5
Тема 6. Творення сучасної української нації		2	5
Тема 7. Українська революція 1917–1921 рр.	4	2	5
Тема 8. Українські землі в міжвоєнний період. Друга світова війна		2	5
Тема 9. Україна в середині XX – на початку XXI ст.	2		10
Тема 10. Історія української культури			10
ЗАГ.:	14	16	60

Тематика навчальної дисципліни (факультет філології)			
Тема	кількість год.		
	лекції	заняття	сам. роб.
Тема 1. Вступ до історії. Стародавня історія України.	4		5
Тема 2. Київська Русь		2	5
Тема 3. Галицько-Волинська Держава		2	5
Тема 4. Українське козацтво в XVI – першій половині XVII ст.		2	5
Тема 5. Українська козацька державність ранньомодерного періоду (середина XVII – XVIII ст.)	4	4	5
Тема 6. Творення сучасної української нації		2	5
Тема 7. Українська революція 1917–1921 рр.	4	2	5
Тема 8. Українські землі в міжвоєнний період. Друга світова війна		2	5
Тема 9. Україна в середині XX – на початку XXI ст.		2	10
Тема 10. Історія української культури			10
ЗАГ.:	12	18	60

ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З КУРСУ

Семінарські заняття для студентів денної форми навчання

ТЕМА 1. ПІДНЕСЕННЯ Й РОЗКВІТ РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

План

1. Формування території та державних органів на Русі у другій половині IX – другій половині X ст. Передумови розквіту.
2. Прихід до влади князя Володимира Великого. Внутрішня політика князя.
3. Релігійна політика Володимира. Хрещення Русі: причини, наслідки, значення.
4. Князь Ярослав Мудрий: внутрішня політика та реформи.
5. «Руська правда» – перший збір законів Давньоруської держави.
6. Зовнішня політика князів Володимира та Ярослава: порівняльний аналіз.

Терміни і поняття:

Руська держава (Київська Русь), великий князь, віче, данина, вотчина, дружина, полуддя, хрещення Русі, християнство, бояри, «Руська правда», шлюбна дипломатія, дуумвірат, міжусобиці, печеніги, половці.

Історичні постаті:

Олег Віщий, Ігор Старий, княгиня Ольга, Святослав Хоробрий, Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Святополк Окаянний, Мстислав Хоробрий, Анна Ярославна, Іларіон.

Ключові дати:

882 р. – об'єднання Києва та Новгороду князем Олегом, створення Київської Русі.

882–912 рр. – князь Олег.

912–945 рр. – князь Ігор.

945–964 рр. – княгиня Ольга.

964–972 рр. – князь Святослав Хоробрий; Східний похід, I і II Балканські походи.

980–1015 рр. – правління Володимира Великого.

980 р. – перша релігійна реформа князя Володимира.

988 р. – хрещення Русі.

- 996 р. – спорудження Володимиром Десятинної церкви в Києві.
 1015–1019 рр. – міжусобна боротьба за владу між Святополком Окаянним і Ярославом Мудрим.
 1016–1018 рр., 1019–1054 рр. – правління Ярослава Мудрого.
 1016 р. – «Руська правда» Ярослава Мудрого.
 1024 р. – битва під Лиственном.
 1024–1036 рр. – дуумвірат Ярослава Мудрого і Мстислава Хороброго.
 1036 р. – остаточна перемога Ярослава над печенігами.
 1051 р. – призначення руським митрополитом Іларіона.
 1054 р. – заповіт Ярослава Мудрого.

Методичні рекомендації:

Під час розгляду **першого** питання варто приділити увагу основним теоріям походження Давньоруської держави, які існують в сучасній історичній науці; проаналізувати причини формування державності на Русі, діяльність перших відомих князів – Аскольда, Олега, Ігоря, Ольги та Святослава; дати характеристику внутрішній та зовнішній політиці цих правителів; розповісти про їх реформи та військові походи на сусідні країни; виокремити внесок кожного із князів у формування державного апарату й території Русі.

У ході відповіді на **друге** питання семінару слід дати характеристику особистості князя Володимира Великого, розповісти про міжусобиці після загибелі князя Святослава (972–980 рр.) та прихід Володимира до влади в Києві, охарактеризувати ключові реформи князя, проведені ним для зміцнення Руської державності.

Третє питання присвячене релігійній політиці князя Володимира; обов'язково треба проаналізувати його першу релігійну реформу, вказати основні причини запровадження християнства на Русі, описати хід історичних подій, пов'язаних із хрещенням самого князя Володимира та всієї Давньоруської держави; проаналізувати наслідки християнізації в усіх сферах суспільного життя, а також її значення в короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Доповідаючи по **четвертому** питанню семінару, слід розповісти про постать князя Ярослава Мудрого, його становлення як державного діяча, боротьбу за владу після смерті батька (1015–1019 рр.), охарактеризувати внутрішню політику князя та його реформи, а також запропоновану ним зміну порядку престолонаслідування.

У **п'ятому** питання треба опрацювати й проаналізувати текст «Руської правди» – першого зводу законів Давньоруської держави, дати характеристику запровадженим у ньому нововведенням, здійснити спробу аналізу руського суспільства на основі цього історичного документу.

Під час підготовки до **шостого** питання варто ознайомитися із основними віхами зовнішньої політики князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, окреслити її ключові напрямки й досягнення, здійснити порівняльну характеристику цієї важливої сфери діяльності двох найвідоміших руських правителів (виокремити спільні та відмінні риси). Зробити висновки та узагальнення щодо історії Давньоруської держави в період піднесення й розквіту.

Основна література:

Бойко О. Історія України: посібник. К.: Академія, 2002. 656 с.

Грушевський М. Нарис історії українського народу. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2022. 576 с.

Дорошенко Д. Нарис історії України: в 2 т. Т. 1 : До половини XVII століття. 1992. 228 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001416>.

Котляр М. Історія суспільного життя Русі: нариси. К., 2016. 288 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009216>.

Котляр М. Історія України в особах. Давньоруська держава. К.: Україна, 1996. 238 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008386>.

Литвин В. Історія України: підручник. К.: Наукова думка, 2013. 991 с.

Повість минулих літ: літопис. К.: Веселка, 1989. 220 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004661>.

Ричка В. Лицар Духу: Володимир Великий в історії та пам'яті. К., 2015. 131 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004237>.

Плохій С. Брама Європи. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 496 с.

Толочко П. Київська Русь. К.: Абрис, 1996. 360 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000017919>.

Україна крізь віки: в 15 т. / ред. В. А. Смолій. К.: Альтернативи, 1998. Т. 4: Київська Русь / О. Толочко, П. Толочко. 1998. 351 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001615>.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Генеза, 1997. 380 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000066>.

Додаткова література:

Брайчевський М. Вибране: в 2 т. Т. 1: Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі. 2009. 720 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000013188>.

Войтович Л. Гольмгард: де правила руські князі Святослав Ігоревич, Володимир Святославич та Ярослав Володимирович? *УІЖ*. 2015. № 3. С. 37–55. URL:

https://web.archive.org/web/20170227062502/http://shron.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Holmgard_de_pravyly_ruski_kniaz_i_Sviatoslav_Ihorevych_Volodymyr_Sviatoslavych_ta_Yaroslav_Volodymyro.pdf.

Головко О. Русь у міжнародному житті Європи IX–X ст. К., 1994. 29 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001644>.

Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. К.: Портал, 2021. 432 с.

Котляр М. Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі. К.: Наш час, 2010. 280 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000015368>.

Котляр М., Смолій В. Історія України в життєписах. К.: Час, 1994. 328 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000050>.

Марченко М. Київська Русь у боротьбі з кочовиками до монгольської навали. К.: Промінь, 2012. 190 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002190>.

Наливайко С. Етнічна історія Давньої України. К.: Євшан-зілля, 2007. 619 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001349>.

Федака С. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття). Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2000. 340 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000019763>.

Юсупович А. Чи ходив Володимир Великий на/до ляхів? (польсько-руські відносини наприкінці X – на початку XI ст.). *ВІЖ*. 2015. № 5. С. 43–69. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Yusupovych_Adrian/Chy_khodyv_Volodymyr_Velykyi_nado_liakhiv7_polsko-ruski_vidnosyny_naprykintsi_Kh_na_pochatku_KhI_st.pdf.

Картографічні матеріали:

Атлас. Історія України. 7 клас. К.: Картографія, 2017. С. 2–6 (карти «Утворення Київської Русі. Перші князі», «Київська Русь за правління Ольги і Святослава», «Київська держава за князювання Володимира Великого», «Київська держава за князювання Ярослава Мудрого», «Київська держава за правління Ярославичів»).

Атлас. Всесвітня історія. Історія України. Інтегрований курс. 7 клас. К.: Оріон, 2018. С. 5, 12–14 (карти «Русь-Україна за перших князів», «Країни Центрально-Східної Європи в IX–XIII ст.», «Київська держава за князювання Володимира Великого та Ярослава Мудрого», «Правління Ярославичів. Любецький з'їзд», «Київ у X–XIII ст.»).

Атлас з історії України. 7 клас. К.: Інститут передових технологій, 2005. С. 6–9 (карти «Київська держава за перших князів», «Київська держава за князювання Ольги та Святослава», «Київська держава за князювання Володимира Великого та Ярослава Мудрого», «Київ у XI–XIII ст.»).

Відеоматеріали:

Київська Русь: утворення. Історія України / ZNOUA. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1hpLqb6722M>. (канал ZNOUA).

Період розквіту Русі. Хто був найкращим князем Київської держави? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=SveLJUfgGUM>. (канал ZNOUA).

Таємне життя Ярослава Мудрого / Русь / Історія України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Y5KZQBrxCbo>. (канал імені Т. Г. Шевченка).

Як відбувалось ХРЕЩЕННЯ РУСИ? / Русь, або ж Київська Русь/ Історія України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JbYRJFw-Tos>. (канал імені Т. Г. Шевченка).

Як Русь стала Україною / Історія Русі / Історія України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5Zna0WTzFtY>. (канал імені Т. Г. Шевченка).

ТЕМА 2. ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА (КОРОЛІВСТВО РУСЬКЕ)

План

1. Становлення Галицько-Волинського князівства наприкінці XII – на початку XIII ст. Князь Роман Мстиславич.
2. Боротьба Данила Романовича за батькову спадщину (1205–1238 рр.). Монгольське вторгнення в руські землі.
3. Правління Данила Галицького (1238–1264 рр.): внутрішня та зовнішня політика князя.
4. Становище Королівства Руського за нащадків короля Данила (1264–1340 рр.).
5. Розпад Галицько-Волинської держави в середині XIV ст. Боротьба за спадщину Королівства Руського.

Терміни і поняття:

Галицько-Волинська держава, вотчина, король, боярська опозиція, династія Романовичів, Золота Орда, монголи, улус, баскак, ярлик, темник.

Історичні постаті:

Ярослав Осмомисл, Роман Мстиславич, Данило Галицький, Василько Романович, Мстислав Удатний, Лев Данилович, Юрій I, Юрій II Болеслав, Любарт Гедимінович.

Ключові дати:

- 1199 р. – утворення Галицько-Волинської держави князем Романом Мстиславичем.
- 1199–1205 рр. – правління Романа Мстиславича.
- 1201–1264 рр. – роки життя Данила Романовича Галицького.
- 1238 р. – остаточне відновлення влади Данила в Галичі. Перемога Данила над лицарями-хрестоносцями під Дорогичином.
- 1237–1241 рр. – монгольська навала на Русь.
- 1240 р. – захоплення та зруйнування монголами Києва.
- 1241 р. – похід монголів на територію Галицько-Волинського князівства.
- 1245 р. – битва під Ярославом, перемога Данила над польсько-угорським військом.
- 1253 р. – отримання Данилом Галицьким королівської корони.
- 1259 р. – похід Бурундая на територію Галицько-Волинської держави.
- 1264–1301 рр. – правління Лева I Даниловича.

1301–1308 рр. – правління Юрія I Львовича.

1308–1323 рр. – правління Андрія і Лева II Юрійовичів.

1325–1340 рр. – останній правитель Галицько-Волинської держави Юрій II Болеслав.

1340–1392 рр. – війна за галицько-волинську спадщину.

Методичні рекомендації:

Під час підготовки до **першого** питання слід акцентувати увагу на дослідженні становища Галицького та Волинського удільних князівств у XII ст., передумов і причин утворення єдиного Галицько-Волинського князівства наприкінці XII ст., проаналізувати особистість князя Романа Мстиславича та його роль у процесах об'єднання двох князівств, дати характеристику правлінню Романа, його внутрішній і зовнішній політиці, а також загальній ситуації на українських землях на момент загибелі князя.

У **другому** питанні потрібно розкрити становище у Галицько-Волинському князівстві в першій третині XIII ст, основні віхи боротьби за спадщину Романа Мстиславича, описати намагання його синів Данила і Василька утвердитися при владі на Волині та в Галичині, приділити увагу втручанням у внутрішні справи князівства іноземних держав, а також інших руських удільних князів. Також треба приділити увагу аналізу першого військового зіткнення між русичами і монголами у 1223 р., монгольської навали на Русь наприкінці 1230-х – на початку 1240-х рр., вказати на причини поразок руських князів, роль Данила Романовича у процесах захисту руських володінь від загарбників, розкрити наслідки монгольського вторгнення для українських земель загалом та Галицько-Волинської держави зокрема.

Під час відповіді на **третє** питання варто ретельно проаналізувати основні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики Данила Галицького, його реформи, відносини із монголами, центральноєвропейськими державами, руськими удільними князями; акцентувати увагу на коронації Данила, розкрити причини і наслідки цієї події; виокремити загальне значення діяльності Данила Галицького, його місце і роль в історії України.

У **четвертому** питанні слід охарактеризувати становище Королівства Руського після смерті Данила, особливості правління Лева Даниловича, Володимира Васильковича (на Волині), Юрія I Львовича, Андрія і Лева II, а також Юрія II Болеслава; проаналізувати відносини князів із Золотою Ордою, а також державами-сусідами, розкрити особливості зовнішньополітичного становища держави в цей період.

П'яте питання слід розпочати із аналізу причин розпаду Галицько-Волинської держави, акцентувати увагу на політичних подіях у Галичині та на

Волині у 1340-х рр., детально розкрити перебіг війни за спадщину Королівства Руського протягом 1340-х – 1380-х рр. між Польщею, Литвою та Угорщиною, охарактеризувати її результати та розподіл українських земель між державами-сусідами.

Основна література:

Бойко О. Історія України: посібник. К.: Академія, 2002. 656 с.

Галицько-Волинський літопис. Львів: Червона Калина, 1994. 254 с. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Nevidomyi_Avtor/Halytsko-Volynskiy_litopys.pdf?

Головко О. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. К.: Стилос, 2006. 574 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0010477>.

Грушевський М. Нарис історії українського народу. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2022. 576 с.

Дорошенко Д. Нарис історії України: в 2 т. Т. 1 : До половини XVII століття. 1992. 228 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001416>.

Історія України в особах IX – XVIII ст. К.: Україна, 1993. 395 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000540>.

Котляр М. Данило Галицький: біограф. Нарис. К.: Альтернативи, 2002. 327 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001439>.

Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. К.: Наукова думка, 1984. 176 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020064>.

Плохій С. Брама Європи. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 496 с.

Полонська-Василенко Н. Історія України. К.: Либідь, 1995. 588 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001057>.

Україна крізь віки: в 15 т. в 15 т. / ред. В. А. Смолій. К.: Альтернативи, 1998. Т. 5: Галицько-Волинська Русь / М. Ф. Котляр. 1998. 335 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000667>.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Генеза, 1997. 380 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000066>.

Додаткова література:

Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2013. 234 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002293>.

Войтович Л. Галицько-Волинські етюди. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2011. 478 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005301>.

Войтович Л. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2006. 782 с. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Kniazha_doba_portrety_elity.pdf.

Войтович Л. Князь Лев Данилович. Львів, 2012. 182 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002121>.

Головко О. Князь Роман Мстиславич та його доба. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Holovko_Oleksandr/Kniaz_Roman_Mstyslavych_ta_yoho_doba/.

Головко О. Коронація князя Данила Романовича в контексті ідеологічного життя і міжнародних відносин слов'янства Східної Європи // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013. Т. 23: На пошану професора С. А. Копилова. С. 213–230. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Holovko_Oleksandr/Koronatsiia_kniazia_Danyla_Romanovycha_v_konteksti_ideolohichnoho_zhyttia_i_mizhnarodnykh_vidnosyn_s/.

Котляр М. Княжий дім Романовичів. Кілька вступних зауважень. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kotliar_Mykola/Kniazhyi_dim_Romanovychiv_Kilka_vstupnykh_zauvazhen/.

Котляр М. Південно-Західна Русь в європейській політиці XII–XIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі: З найдавніших часів до кінця XVIII ст. Вип. 3. К., 2003. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kotliar_Mykola/Pivdenno-Zakhidna_Rus_v_ievropeiskii_politytsi_KhIIKhIII_st/.

Котляр М. Рюриковичі в Галичині й на Волині. Український історичний журнал. К., 2008. Вип. 3. (№ 480). URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kotliar_Mykola/Riurykovychi_v_Halychyni_i_na_Volyni/.

Русь "після Русі". Між короною і булавою. Українські землі від королівства Русі до Війська Запорозького / Авт. кол.: В. М. Горобець, М. М. Волощук, А. Г. Плахонін, Б. В. Черкас, К. Ю. Галушко. Х., 2016. 352 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Voloschuk_Myroslav/Rus_pislia_Rusi_Mizh_koronoiu_i_bulavoiu_Ukrainski_zemli_vid_korolivstva_Rusi_do_Viiska_Zaporozkoho/.

Терський С. Археологія доби Галицько-Волинської держави. Київ: Стародавній світ, 2014. 164 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020573>.

Троневиц П. Волинь в сутінках української історії XIV-XVI ст. Луцьк: Християнське життя, 2003. 112 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002590>.

Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. / голова редкол., наук. ред. Т. Гунчак. К.: Дніпро, 2001. Т. 1: X-XV ст. / упоряд. і прим.

О. Сліпушко; ред. Ю. Косенко; передм. О. Сліпушко, В. Яременко: [б.в.]. 2001. 632 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000018547>.

Картографічні матеріали:

Атлас з історії України. 7 клас. К.: Інститут передових технологій, 2005. С. 11–13 (карти «Українські землі в другій половині XII – першій чверті XIII ст. Утворення Галицько-Волинської держави», «Битва на Калці 31 травня 1223 р.», «Монгольська навала на українські землі. Галицько-Волинська держава в XIII–XIV ст.», «Битва під Ярославом 17 серпня 1245 р.», «Культурне і церковне життя Галицько-Волинської держави. Господарство»).

Атлас. Всесвітня історія. Історія України. Інтегрований курс. 7 клас. К.: Оріон, 2018. С. 15–16 (карти «Київське, Переяславське, Чернігівське, Галицьке та Волинське князівства у XII – першій половині XIII ст.», «Монгольські завоювання. Утворення Монгольської імперії», «Галицько-Волинська держава за правління Данила Романовича. Походи монголів на Русь», «Галицько-Волинська держава в другій половині XIII – першій половині XIV ст.»).

Атлас. Історія України. 7 клас. К.: Картографія, 2017. С. 10–12 (карти «Українські землі в 1199–1240 роках. Галицько-Волинська держава», «Монгольська навала на Русь», «Українські землі в 1245–1340 роках. Галицько-Волинська держава»).

Відеоматеріали:

Галицько – Волинське князівство. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=CliriA0CnMA> (канал Галицька Старовина).

Данило – князь Галицький (1987) [художній фільм]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Yanm7bK6uKg&t=4934s> (канал Odesa Film Studio).

Король Данило Галицький та його Корона / Київська Русь / Історія України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gASBE0F8inM> (канал імені Т. Г. Шевченка).

Таємниці великих Українців. Данило Галицький. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TUtEGekni-E> (канал Телеканал 1+1).

ТЕМА 3. УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО У XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

План

1. Передумови і причини виникнення козацтва.
2. Політичний, військовий і територіальний устрій Запорозької Січі в другій половині XVI – першій половині XVII ст.
3. Боротьба козаків проти турків і татар. Доба героїчних походів.
4. Передумови козацьких повстань проти влади Речі Посполитої. Повстання Криштофа Косинського та Северина Наливайка.
5. Отаман Петро Конашевич-Сагайдачний та особливості його політики у відносинах із польською владою.
6. Козацькі повстання в 1620-х – 1630-х рр. Ординація Війська Запорозького.

Терміни і поняття:

Запорозька Січ, козак, кошовий отаман, реєстрове козацтво, низове козацтво, Люблінська унія, Берестейська унія, доба героїчних походів, Куруківська угода, Переяславська угода, фортеця Кодак, Ординація Війська Запорозького, «золотий спокій».

Історичні постаті:

Дмитро Вишневецький, Криштоф Косинський, Северин Наливайко, Петро Конашевич-Сагайдачний, Марко Жмайло, Михайло Дорошенко, Тарас Федорович (Трясило), Іван Сулима, Павло Бут (Павлюк), Яків Острянин (Остряниця), Дмитро Гуня, Станіслав Жолкевський.

Ключові дати:

- 1489 р. – перша письмова згадка про українське козацтво.
- 1556 р. – заснування Дмитром Вишневецьким першої Запорозької Січі на о. Мала Хортиця.
- 1569 р. – Люблінська унія.
- 1588 р. – III Литовський статут.
- 1596 р. – Берестейська церковна унія.
- 1591–1593 рр. – повстання Криштофа Косинського.
- 1594–1596 рр. – повстання Северина Наливайка.
- 1616–1622 рр. (з перервами) – козацький отаман Петро Конашевич-Сагайдачний.
- 1617 р. – Вільшанська угода.

1618 р. – похід Петра Конашевича-Сагайдачного в союзі з поляками на Москву.

1619 р. – Роставицька угода.

1620–1621 рр. – Хотинська війна між Річчю Посполитою та Османською імперією.

1621 р. – перемога польсько-українських сил за участі П. Конашевича-Сагайдачного над турецькою армією під Хотином.

1625 р. – повстання Марка Жмайла; Куруківська угода.

1630 р. – повстання Тараса Федоровича (Трясила); Переяславська угода.

1635 р. – повстання Івана Сулими.

1637 р. – повстання Павла Бута (Павлюка).

1638 р. – повстання Якова Острянина (Остряниці) та Дмитра Гуні; Ординація Війська Запорозького.

Методичні рекомендації:

У **першому** питанні семінару потрібно розглянути загальне становище українських земель у складі Великого князівства Литовського й Королівства Польського в другій половині XV ст., основні внутрішньополітичні, зовнішньополітичні та соціально-економічні передумови та причини появи українського козацтва як окремого соціального стану, охарактеризувати основні теорії походження козацтва, зробити аналіз перших писемних згадок про українських козаків.

Друге питання варто розпочати із характеристики особливостей розвитку українського козацтва в першій половині XVI ст., описати процес створення першої Запорозької Січі, детально проаналізувати політичний, військовий і територіальний устрій Запорозької Січі протягом середини XVI – першої половини XVII ст., акцентувавши увагу на основних владних органах, особливостях козацького права і звичаїв, військовій тактиці запорожців.

Під час розгляду **третього** питання семінару слід зосередити увагу на проблемі турецьких і татарських нападів на українські землі в XVI – першій половині XVII ст., їх масштабах і наслідках для населення; розкрити ключові військові акції запорозьких козаків в цей період, спрямовані на захист українських земель. Особливо варто акцентувати увагу на добі героїчних походів українських козаків (перші два десятиліття XVII ст.), коли запорожці здійснили атакували чимало турецьких міст на чорноморському та азовському узбережжі, проаналізувати роль отаманів Д. Вишневецького, С. Кішки, П. Конашевича-Сагайдачного в організації боротьби проти турків і татар. Також треба дати детальну характеристику подій Хотинської війни та ролі в цих подіях запорозьких козаків; описати походи проти турків і татар в 1620-х – 1630-х рр.

У **четвертому** питанні слід проаналізувати політичні, соціально-економічні, релігійні зміни в становищі українських земель у другій половині XVI ст., пов'язані з утворенням Речі Посполитої; дати характеристику стану реєстрового та низового козацтва в цей період; виокремити ключові передумови й причини козацьких повстань. Також варто детально проаналізувати хід подій під час повстань К. Косинського та С. Наливайка в 1590-х рр., їх результати і наслідки.

У **п'ятому** питанні треба розкрити основні віхи життя та діяльності отамана Петра Конашевича-Сагайдачного, його заходи, спрямовані на зміцнення українського козацтва і підтримку православної віри; охарактеризувати відносини отамана із польською владою, підписані ним угоди, спільний похід на Московію, роль і значення його діяльності в історії України.

Під час відповіді на **шосте** питання варто проаналізувати становище українського козацтва після смерті П. Конашевича-Сагайдачного, причини нових повстань; ретельно розкрити перебіг повстань Марка Жмайла, Тараса Федоровича, Івана Сулими, Павла Бута, Якова Острянина і Дмитра Гуні, охарактеризувати умови Куруківської і Переяславської угод між козаками та представниками польської влади, а також Ординації Війська Запорозького. Слід приділити окрему увагу постаті отамана Михайла Дорошенка, формуванню територіальному устрою реєстрового козацтва у Середньому Подніпров'ї, результатам і наслідкам повстань.

Основна література:

Бойко О. Історія України: посібник. К.: Академія, 2002. 656 с.

Голобуцький В. Запорозьке козацтво. К.: Вища шк., 1994. 548 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000344>.

Грушевський М. Нарис історії українського народу. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2022. 576 с.

Гуржій О. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. К.: Україна, 2004. 188 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001547>.

Дорошенко Д. Нарис історії України: в 2 т. Т. 1 : До половини XVII століття. 1992. 228 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001416>.

Історія українського козацтва : нариси : у 2 т. Т. 1. К.: Києво-Могилянська академія, 2006. 799 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001074>.

Історія українського козацтва : нариси : у 2 т. Т. 2. К.: Києво-Могилянська академія, 2007. 723 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001076>.

Полонська-Василенко Н. Історія України. К.: Либідь, 1995. 588 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001057>.

Реєнт О. Усі гетьмани України: легенди, міфи, біографії. Харків: Фоліо, 2008. 414 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001165>.

Яворницький Д. Історія запорізьких козаків: у 3 т. Т. 1. Львів: Світ, 1990. 316 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001284>.

Яворницький Д. Історія запорізьких козаків: у 3 т. Т. 2. Львів: Світ, 1991. 388 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004444>.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Генеза, 1997. 380 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000066>.

Додаткова література:

Мишко Д. Северин Наливайко. К.: Рад. шк., 1992. 113 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0003186>.

Плохій С. Наливайкова віра: козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. URL:

https://chtyvo.org.ua/authors/Plokhii_Serhii/Nalyvaikova_vira_kozatstvo_ta_relihiia_v_rannomodernii_Ukraini/.

Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети. Кн. 1. К.: Видавничий дім «КМ Academia», 1998. 400 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0015721>.

Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети. Кн. 2. К.: ВІК, 2004. 276 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0015722>.

Сас П. Витоки українського націотворення. К., 2010. 701 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001286>.

Сас П. Хотинська війна 1621 року. К., 2011. 519 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002837>.

Сергійчук В. Іменем Війська Запорозького: українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII ст. К.: Україна, 1991. 251 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002730>.

Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. Т. 2, кн. 2: Перша половина XVII ст. К.: Дніпро, 2001. 534 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000018549>.

Українське козацтво. Золоті сторінки історії / О. А. Бачинська, Т. В. Чухліб, В. О. Щербак. Київ : Кристал Бук, 2015. 398 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Scherbak_Vitalii/Ukrainske_kozatstvo_Zoloti_storinky_istorii/.

Хотин-1621: 400 років пам'яті : зб. наук. пр. / ред. В. Смолій, упоряд. Д. Вирський; НАН України, Інститут історії України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2021. 267 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000021469>.

Щербак В. О. Державна ідея в ранньомодерній Україні. Монографія: Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 220 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Scherbak_Vitalii/Derzhavna_ideia_v_rannomodernii_Ukraini/.

Щербак В. Українське козацтво в суспільно-політичному житті Речі Посполитої (XVI – перша половина XVII ст.). *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.)*. К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. С. 172–199. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020601>.

Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. К.: Києво-Могилянська академія, 2006. 295 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Scherbak_Vitalii/Ukrainske_kozatstvo_formuvannia_so_tsiialnoho_stanu_Druha_polovyna_XV_seredyna_XVII_st/.

Картографічні матеріали:

Атлас з історії України. 8 клас. К.: Інститут передових технологій, 2005. С. 2–5 (карти «Українські землі у другій половині XVI – першій половині XVII ст.», «Церковне життя на українських землях у складі Речі Посполитої (XVI – перша половина XVII ст.)», «Запорозька Січ у XVI – першій половині XVII ст.», «Національно-визвольна боротьба українського народу у 1590–1630-х рр.»).

Атлас. Всесвітня історія. Історія України. Інтегрований курс. 8 клас. К.: Оріон, 2018. С. 8–10 (карти «Люблінська унія 1569 р. Утворення Речі Посполитої», «Церква на українських землях. Берестейська унія 1596 р.», «Козацтво в XVI – першій половині XVII ст.»).

Атлас. Історія України. 8 клас. К.: Картографія, 2017. С. 2–7 (карти «Люблінська унія», «Українські землі у складі Речі Посполитої», «Становище церков у Речі Посполитій», «Українське козацтво в XVI ст.», «Господарство і культура українських земель у XVI – першій половині XVII ст.», «Українське козацтво у першій половині XVII ст.»).

Відеоматеріали:

Феномен Запорожців. Що таке Військо Запорізьке. Історія Козаків. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=b6ts9Ciir-w> (Ютуб-канал «імені Т. Г. Шевченка»).

Лекція Сергія Плохія «Козацький міф». URL: https://www.youtube.com/watch?v=XUyi5h_YKTg (Ютуб-канал «historyUA»).

1618: похід Сагайдачного на Москву. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tAc-rAv6L0Y> (Ютуб-канал «Історія без міфів»).

Хотин 1621: Остання війна Гетьмана Сагайдачного. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=p-6KyjAхqvA> (Ютуб-канал «Історія без міфів»).

ТЕМА 4. ГЕТЬМАНЩИНА У 1657–1687 РР.

План

1. Правління Івана Виговського. Гадяцький трактат та московсько-українська війна.
2. Гетьман Юрій Хмельницький. Переяславська угода та Слободищенський трактат.
3. Розкол Гетьманщини. Особливості політики Павла Тетері на Правобережжі та Івана Брюховецького на Лівобережжі.
4. Гетьман Петро Дорошенко та його спроби об'єднання Гетьманщини. Українське питання під час турецько-польської війни 1672–1676 рр.
5. Лівобережні гетьмани Дем'ян Многогрішний та Іван Самойлович.
6. Втручання іноземних держав в українські справи. Політика Речі Посполитої, Московського царства, Османської імперії щодо Гетьманщини.

Терміни і поняття:

Руїна, статті, трактат, Гетьманщина, Лівобережжя, Правобережжя, Запорожжя, протекторат, Гадяцький трактат, Переяславські статті, Слободищенський трактат, Московські статті, Глухівські статті, Конотопські статті, Андрусівське перемир'я, Бучацький договір, Журавненський договір, Чигиринські походи, «великий згін», «чорна рада».

Історичні постаті:

Іван Виговський, Юрій Хмельницький, Павло Тетеря, Іван Брюховецький, Петро Дорошенко, Дем'ян Многогрішний, Іван Самойлович, Михайло Ханенко, Іван Сірко, Ян II Казимир, Олексій Михайлович, Мехмед IV.

Ключові дати:

- 1657 р. – смерть Богдана Хмельницького.
- 1657–1659 рр. – гетьман Іван Виговський.
- 1659–1663 рр. – гетьман Юрій Хмельницький.
- 1663–1665 рр. – правобережний гетьман Павло Тетеря.
- 1663–1668 рр. – лівобережний гетьман Іван Брюховецький.
- 1665–1676 рр. – правобережний гетьман Петро Дорошенко.
- 1669–1672 рр. – лівобережний гетьман Дем'ян Многогрішний.
- 1672–1687 рр. – лівобережний гетьман Іван Самойлович.
- 1658 р. – повстання Мартина Пушкаря та Якова Барабаша проти гетьмана І. Виговського.
- 1658 р. – Гадяцький трактат І. Виговського з Річчю Посполитою.

1658–1659 рр. – московсько-українська війна.

1659 р. – перемога І. Виговського над московським військом під Конотопом.

1659 р. – Переяславські статті Ю. Хмельницького з Московією.

1660 р. – Чуднівська військова кампанія; Слободищенський трактат Ю. Хмельницького з Річчю Посполитою.

1663 р. – розкол Гетьманщини на Правобережну та Лівобережну.

1665 р. – Московські статті І. Брюховецького з Московією.

1667 р. – Підгаєцька угода П. Дорошенка з Річчю Посполитою.

1667 р. – Андрусівське перемир'я між Річчю Посполитою і Московією.

1668 р. – антимосковське повстання І. Брюховецького на Лівобережжі; похід П. Дорошенка на Лівобережжя.

1668–1669 рр. – об'єднання України гетьманом П. Дорошенком.

1669 р. – Глухівські статті Д. Многогрішного з Московією.

1669 р. – Корсунська рада, прийняття П. Дорошенком турецького протекторату.

1672 р. – Конотопські статті І. Самойловича з Московією.

1672–1676 рр. – турецько-польська війна.

1672 р. – Буцацький мирний договір між Річчю Посполитою та Османською імперією.

1676 р. – Журавненський мирний договір між Річчю Посполитою та Османською імперією.

1677–1678 рр. – Чигиринські походи турецького війська.

1678–1679 рр. – «Великий згін» населення Правобережної України на Лівобережжя.

1681 р. – Бахчисарайський мирний договір між Московією та Османською імперією.

1686 р. – «Вічний мир» між Річчю Посполитою і Московією.

Методичні рекомендації:

Під час розгляду **першого** питання варто приділити увагу загальній ситуації в Гетьманщині після смерті Богдана Хмельницького, дати характеристику особистості Івана Виговського, проаналізувати особливості його внутрішньої та зовнішньої політики. Слід акцентувати увагу на укладенні договору зі Швецією, причинах і наслідках повстання проти І. Виговського, розкрити причини і наслідки укладання Гадяцької угоди гетьмана із Річчю Посполитою, її основні умови, хід подій та ключові битви московсько-української війни 1658–1659 рр., а також усунення І. Виговського від влади.

У **другому** питанні треба проаналізувати біографію та особистісні риси гетьмана Юрія Хмельницького, розкрити причини, умови і наслідки його Переяславських статей із Московією та Слободищенського трактату з Річчю Посполитою, описати хід Чуднівської військової кампанії, спроби гетьмана відновити свою владу на Лівобережжі та протистояння із наказним гетьманом Якимом Сомком. Також слід розглянути завершення правління Ю. Хмельницького та наслідки його гетьманування.

Третє питання слід присвятити аналізу розколу Гетьманщини на Правобережну і Лівобережну на початку 1660-х рр. Треба висвітлити передумови і причини розколу, обрання Павла Тетері правобережним гетьманом, а Івана Брюховецького – лівобережним; дати характеристику особливостям внутрішньої та зовнішньої політики обидвох гетьманів, проаналізувати їх конфлікт за участі польських та московських сил; розкрити умови Московських статей 1665 р. та Андрусівського перемир'я 1667 р., причини і хід антимосковського повстання І. Брюховецького.

У **четвертому** питанні варто дати характеристику особистості правобережного гетьмана Петра Дорошенка, проаналізувати його відносини із польським урядом у другій половині 1660-х рр., зближення з Османською імперією та перехід під турецький протекторат. Особливу увагу треба приділити спробам П. Дорошенка об'єднати Правобережну та Лівобережну Гетьманщину під однією булавою. Слід також розкрити причини та хід турецько-польської війни 1672–1676 рр., роль в цьому конфлікті Правобережної Гетьманщини, умови Бучацького та Журавненського мирних договорів, а також усунення П. Дорошенка від влади.

У **п'ятому** питанні треба проаналізувати особливості внутрішньої та зовнішньої політики лівобережних гетьманів Дем'яна Многогрішного та Івана Самойловича, їх відносини з московським урядом, зміст та умови Глухівських та Конотопських статей; розкрити боротьбу І. Самойловича за контроль над Правобережною Україною в 1670-х рр., роль Лівобережної Гетьманщини в московсько-турецькій війні 1677–1681 рр., хід і наслідки чигиринських походів турецько-татарських військ, «великий згін» населення Правобережжя, умови Бахчисарайського мирного договору 1681 р., «Вічного миру» 1686 р., причини усунення І. Самойловича від влади.

Шосте питання присвячене українському питанню в міжнародній політиці в другій половині XVII ст. Треба проаналізувати особливості політики Речі Посполитої, Московського царства та Османської імперії щодо українських земель в кінці 1650-х – кінці 1680-х рр., їх втручання у внутрішні справи Гетьманщини, ключові воєнні конфлікти між вказаними державами на території України, мирні договори про розчленування козацької держави.

Основна література:

Бойко О. Історія України: посібник. К.: Академія, 2002. 656 с.

Горобець В. «Волимо царя східного...» Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава / В. Горобець; Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту. К.: Критика, 2007. 464 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Horobets_Viktor_Mykolaiovych/Volymo_tsaria_skhidnoho_Ukrainskyi_Hetmanat_ta_rosiiska_dynastiia_do_i_pislia_Pereiaslava/.

Реєнт О. Усі гетьмани України: легенди, міфи, біографії. Харків: Фоліо, 2008. 414 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001165>.

Смолій В., Степанков В., Горобець В., Чухліб Т. Дипломатія на «межі світу»: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. – 1750-ті рр.). Посібник для університетів. К.: Вид-во «АМЕННОТЕР» 2016. 320 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Stepankov_Valerii/Dyplomatiia_na_mezhi_svitu_mizhnarodni_vidnosyny_ta_zovnishnia_polityka_Ukrainskoi_derzhavy_XVII_st/.

Україна крізь віки: в 15 т. в 15 т. / ред. В. А. Смолій. К.: Альтернативи, 1998. Т. 7: Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. 1999. 351 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000526>.

Україна крізь віки: в 15 т. в 15 т. / ред. В. А. Смолій. К.: Альтернативи, 1998. Т. 8: Гетьманська Україна / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. 1999. 303 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000520>.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Генеза, 1997. 380 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000066>.

Додаткова література:

Гадяцька унія 1658 року : [зб. наук. пр.] / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Нац. ун-т «Києво-Могилянська акад.», Канад. ін-т укр. студій; [редкол.: П. Сохань (голов. ред.) та ін.]. Київ, 2008. 349 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000015465>.

Газін В. Гетьман Павло Тетеря : соц.-політ. портрет. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. 193 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002313>.

Горобець В. «Чорна рада» 1663 року. Передумови, результати, наслідки / Відп. ред. В. Смолій. К., 2013. 200 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Horobets_Viktor_Mykolaiovych/Chorna_rada_1663_roku_Peredomovy_rezultaty_naslidky/.

Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665 : [монографія]. Київ: [б.в.], 2001. 533 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0010478>.

Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право. К: Основи, 1996. 222 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hurzhiy_Oleksandr/Ukrainska_kozatska_derzhava_v_dr_uhii_polovyni_XVII_XVIII_st_kordony_naselennia_pravo/.

Крикун М. Між війною і радістю. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття : статті і матеріали. Київ: Критика, 2006. 470 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004593>.

Савчук Н. Українська держава за гетьманування Ю.Хмельницького (1659 – поч. 1663 рр.). Кам'янець-Подільський: Каліграф, 2001. 236 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000013024>.

Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет / НАН України, Ін-т історії України. Київ: Темпора, 2011. 631 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004129>.

Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. 447 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000731>.

Смолій В., Степанков В. Феномен Української національної революції XVII ст.: компаративні та евристичні проєкції / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2019. 374 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Stepankov_Valerii/Fenomen_Ukrainskoi_natsionalnoi_revoliutsii_XVII_st_komparatyvni_ta_evristychni_proektsii/.

Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття : причини і початок Руїни : [монографія]. Київ: Основи, 1998. 447 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001451>.

Яковлева Т. Руїна Гетьманщини : від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.). Київ: Основи, 2003. 643 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001442>.

Картографічні матеріали:

Атлас з історії України. 8 клас. К.: Інститут передових технологій, 2005. С. 9–11 (карти «Українська козацька держава за гетьмана І. Виговського (серпень 1657 – вересень 1659 рр.)», «Україна у 1659–1667 рр.», «Україна у 1667–1687 рр.»).

Атлас. Всесвітня історія. Історія України. Інтегрований курс. 8 клас. К.: Оріон, 2018. С. 13–14 (карти «Україна за гетьмана Івана Виговського (1657–1659 рр.)», «Україна в 1659–1667 рр.», «Україна в 1667–1687 рр. Доба Руїни»,

«Криза в Речі Посполитій. Експансія Швеції, Московського царства та Османської імперії»).

Атлас. Історія України. 8 клас. К.: Картографія, 2017. С. 14–17 (карти «Україна за правління гетьмана Івана Виговського (1657–1659 рр.)», «Україна в 1659–1667 роках», «Правобережна та Лівобережна Гетьманщини в 1667–1687 роках. Доба Руїни», «Лівобережна Гетьманщина, Слобідська Україна і Запорозька Січ у другій половині XVII ст.»).

Відеоматеріали:

Гетьман Іван Виговський. Як Україна спочатку перемогла Московію, а потім – саму себе? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=OSQ3XaO0l2c> (Ютуб-канал «Історія для дорослих»).

Два береги: правобережна і лівобережна Україна. URL: https://www.youtube.com/watch?v=i2TrR7r_7Es&list=PL_zDp5rG6HquL6bQ91H7XolONCSw3ySBH&index=11 (Ютуб-канал «EdEra»).

Іван Виговський і Гадяцький договір з Річчю Посполитою. URL: https://www.youtube.com/watch?v=CP4boUt_m80&list=PL_zDp5rG6HquL6bQ91H7XolONCSw3ySBH&index=10 (Ютуб-канал «EdEra»).

Іван Самойлович, Іван Мазепа і завершення Руїни. URL: https://www.youtube.com/watch?v=JKS4Mat06jk&list=PL_zDp5rG6HquL6bQ91H7XolONCSw3ySBH&index=13 (Ютуб-канал «EdEra»).

Конотопська битва 1659: уроки втраченої перемоги. URL: https://www.youtube.com/watch?v=V3cnZ7T_A4c&list=PLz309URAQeSxafzMANwwXXPD7_ubVkYeK&index=20 (Ютуб-канал «Історія без міфів»).

Поділ України по Дніпру: Андрусівська змова Москви та Варшави. URL: https://www.youtube.com/watch?v=YSODpSJ4LF8&list=PLz309URAQeSxafzMANwwXXPD7_ubVkYeK&index=5 (Ютуб-канал «Історія без міфів»).

Політика гетьмана Петра Дорошенка. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Zf5RQKI51ck&list=PL_zDp5rG6HquL6bQ91H7XolONCSw3ySBH&index=12 (Ютуб-канал «EdEra»).

ЩО ХОВАЄ РУЇНА? Не все так сумно! URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NwZ51wzRWE8> (Ютуб-канал «імені Т.Г. Шевченка»).

ТЕМА 5. ГЕТЬМАНЩИНА У КІНЦІ XVII – XVIII СТ.

План

1. Гетьманування Івана Мазепи: внутрішня і зовнішня політика.
2. Антимосковське повстання Івана Мазепи 1708–1709 рр.: причини, хід і наслідки.
3. Спроби гетьмана Пилипа Орлика відновити контроль над Україною. «Пакти і конституції прав і вольностей Війська Запорозького».
4. Лівобережна Гетьманщина за гетьманування Івана Скоропадського. Перша Малоросійська колегія.
5. Гетьман Данило Апостол (1727–1734 рр.). Правління гетьманського уряду (1734–1750 рр.).
6. Останній гетьман Кирило Розумовський (1750–1764 рр.) та Друга Малоросійська колегія (1764–1786 рр.).

Терміни і поняття:

Коломацькі статті, Північна війна, кримські походи, азовські походи, меценатство, «Пакти і конституції прав і вольностей Війська Запорозького», Решетилівські статті, Малоросійська колегія, мазепинство, Рішительні пункти, Правління гетьманського уряду, «Права, за якими судиться малоросійський народ».

Історичні постаті:

Іван Мазепа, Пилип Орлик, Кость Гордієнко, Карл XII, Петро I, Іван Скоропадський, Данило Апостол, Кирило Розумовський, Катерина II.

Ключові дати:

- 1687–1709 рр. – гетьманування Івана Мазепи.
- 1687 р. – Коломацькі статті І. Мазепи з Московією.
- 1700–1721 рр. – Північна війна між Московією та Швецією.
- 1704 р. – встановлення влади І. Мазепи на Правобережжі, об'єднання всієї України під владою одного гетьмана.
- 1708 р. – союзна угода між Гетьманщиною та Швецією, гетьманом І. Мазепою та королем Карлом XII.
- 1708 р. – зруйнування московськими військами гетьманської столиці Батурина.
- 1708 р. – призначення Петром I новим гетьманом Івана Скоропадського.
- 1708–1722 рр. – лівобережний гетьман Іван Скоропадський.

1709 р. – перехід на сторону І. Мазепи запорозьких козаків під керівництвом Костя Гордієнка. Зруйнування московитами Чортотлицької Січі.

27 червня 1709 р. – Полтавська битва, перемога московського війська Петра І над шведсько-українськими силами Карла XII та І. Мазепи. Поразка виступу І. Мазепи.

1709 р. – Решетилівські статті, видані Петром І Івану Скоропадському.

1710 р. – обрання новим гетьманом у Бендерах Пилипа Орлика. Проголошення «Пактів і конституцій прав і вольностей Війська Запорозького».

1711 р. – похід П. Орлика на Правобережжя.

1711 р. – Прутський похід Петра І, його поразка від турецької армії. Прутський мирний договір.

1714 р. – остаточне закріплення Правобережжя за Річчю Посполитою; ліквідація Правобережної Гетьманщини.

1722 р. – створення Петром І Малоросійської колегії для управління Гетьманщиною.

1722–1727 рр. – правління І Малоросійської колегії.

1722–1724 рр. – наказний гетьман Павло Полуботок.

1723 р. – Коломацькі чолобитні козацької старшини до Петра І.

1727–1734 рр. – гетьманування Данила Апостола.

1734–1750 рр. – Правління гетьманського уряду.

1735–1739 рр. – російсько-турецька війна на українських землях.

1743 р. – «Права, за якими судиться малоросійський народ».

1750–1764 рр. – гетьманування Кирила Розумовського.

1764–1786 рр. – функціонування Другої Малоросійської колегії.

1781 р. – ліквідація сотенно-полкового устрою Гетьманщини.

1783 р. – остаточне закріпачення селян на Лівобережжі; замість козацьких полків створено регулярні карабінерські полки за російським зразком.

1785 р. – «Жалувана грамота дворянству».

Методичні рекомендації:

Під час відповіді на **перше** питання семінару слід проаналізувати особистість гетьмана Івана Мазепи, особливості його внутрішньої та зовнішньої політики під час його правління від 1687 до 1708 рр.; дати характеристику Коломацьким статтям гетьмана із Московією, участі козацького війська у кримських та азовських походах, становища Гетьманщини на початку XVIII ст. в контексті початку Північної війни між Московією і Швецією. Також варто описати зусилля І. Мазепи щодо об'єднання Лівобережної та Правобережної України, розкрити його кроки щодо підтримки української культури.

Друге питання рекомендуємо розпочати із аналізу передумов та причин антимосковського виступу І. Мазепи, а саме посилення тиску зі сторони царського уряду на автономію Гетьманщини, примушування козаків до участі у бойових діях Північної війни, прагнення гетьмана зберегти українську державність та ін. Треба детально описати вступ шведських військ на територію Гетьманщини в 1708 р., перехід І. Мазепи на сторону шведського короля Карла XII, проаналізувати українсько-шведську союзню угоду. Розкрити реакцію московської влади на дії гетьмана, зруйнування м. Батурина та Запорозької Січі. Також варто проаналізувати хід Полтавської битви, її результати та наслідки для України.

У **третьому** питанні потрібно дати характеристику постаті Пилипа Орлика, розкрити події, пов'язані із його обранням на посаду гетьмана, а також зміст, роль і значення Конституції 1710 р. Слід описати похід П. Орлика на Правобережжя в 1711 р., формування антимосковської коаліції, хід і наслідки Прутського походу Петра I, діяльність гетьмана на еміграції.

Четверте питання варто розпочати із обрання під тиском Московії лівобережним гетьманом Івана Скоропадського, далі слід проаналізувати обставини підписання та зміст Решетилівських статей, розкрити особливості внутрішньої та зовнішньої політики І. Скоропадського на посаді гетьмана; дати характеристику загальному становищу Гетьманщини після Полтавської битви, описати зростання тиску зі сторони московського (російського уряду) на українську автономію. Розглянути створення Першої Малоросійської колегії, її повноваження, керівництво та особливості політики; виступ наказного гетьмана Павла Полуботка та козацької старшини проти обмеження автономії Гетьманщини.

У **п'ятому** питанні слід проаналізувати обставини відновлення посади гетьмана в 1727 р., особистість нового очільника Гетьманщини Данила Апостола; дати характеристику його реформам та особливостям політики в усіх сферах суспільно-політичного життя. Варто розкрити становище Гетьманщини в період Правління гетьманського уряду, особливості державного управління в ці часи, а також події російсько-турецької війни 1735–1739 рр. на українських землях і затвердження «Прав, за якими судиться малоросійський народ».

Останнє, **шосте** питання треба присвятити аналізу становища Гетьманщини в середині – другій половині XVIII ст.; розкрити обставини обрання гетьманом Кирила Розумовського, його політику та реформи, спроби «оживити» державно-політичне життя Гетьманщини. Охарактеризувати передумови і причини посилення тиску російського уряду на українську автономію у 1760-х – 1780-х рр., основні етапи ліквідації самоврядування Гетьманщини, політику Другої Малоросійської колегії на українських землях.

Основна література:

Володарі гетьманської булави : історичні портрети / [авт. передм. В. А. Смолій]. Київ: Варта, 1994. 553 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000021787>.

Горобець В. «Волимо царя східного...» Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава / В. Горобець; Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту. К.: Критика, 2007. 464 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Horobets_Viktor_Mykolaiovych/Volymo_tsaria_skhidnoho_Ukrainskyi_Hetmanat_ta_rosiiska_dynastiia_do_i_pislia_Pereiaslava/.

Горобець В. Князі і гетьмани усієї Русі. «Через шаблю маєм право». Злети і падіння козацької держави 1648–1783 років. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Horobets_Viktor_Mykolaiovych/Kniaz_i_hetmany_usiei_Rusi_Cherez_shabliu_maiem_pravo_Zlety_i_padinnia_kozatskoi_derzhavy/.

Павленко С. Іван Мазепа. Київ: Альтернативи, 2003. 414 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0010867>.

Україна крізь віки: в 15 т. в 15 т. / ред. В. А. Смолій. К.: Альтернативи, 1998. Т. 8: Гетьманська Україна / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. 1999. 303 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000520>.

Українська держава другої половини XVII–XVIII ст.: політика, суспільство, культура / Ред. кол.: В. Смолій (відп. ред.), О. Бакинська, В. Горобець (заст. відп. ред.), В. Матях (відп. секр.), Ю. Мицик, В. Степанков, Я. Федорук, Т. Чухліб (заст. відп. ред.). К.: Інститут історії України, 2014. 671 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Horobets_Viktor_Mykolaiovych/Ukrainska_derzhava_druhoi_polovyny_XVII_XVIII_st_polityka_suspilstvo_kultura/.

Чухліб Т. Шлях до Полтави: Україна і Росія за доби гетьмана Мазепа. Київ: Наш час, 2008. 263 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002831>.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Генеза, 1997. 380 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000066>.

Додаткова література:

Горобець В. Конфлікт і влада в ранньомодерній Україні. Сотник новгород-сіверський проти гетьмана Війська Запорозького, 1715–1722. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Horobets_Viktor_Mykolaiovych/Konflikt_i_vlada_v_rannomodernii_Ukraini/.

Доба гетьмана Івана Мазепа в документах. Київ: Києво-Могилян. акад., 2007. 1142 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004703>.

Журавльов Д. Іван Мазепа. Харків: Фоліо, 2015. 62 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020381>.

Журавльов Д. Мазепа. Людина. Політик. Легенда. [Харків: Фоліо, 2007]. 205 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009373>.

Іван Мазепа і його доба: історія, культура, національна пам'ять : матеріали міжнар. наук. конф., [15-17 жовт. 2008 р., Київ, Полтава] / Нац. ун-т "Києво-Могилян. акад.". Київ: Темпора, 2008. 486 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009884>.

Крикун М. Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття: статті і матеріали. Київ: Критика, 2006. 470 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004593>.

Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): його життя і доля. Мюнхен: Дніпр. хвиля, 1956. 78 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002271>.

Павленко С. Військо Карла на Півночі України. Київ: Києво-Могилянська академія, 2017. 510 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000015203>.

Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 р. Київ: Києво-Могилян. акад., 2007. 267 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004711>.

"Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав" : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., [11-12 черв. 2009 р.] / Полтав. міськрада [та ін.]; [редкол.: Н. В. Білан та ін.]. Полтава: [ФОП Толмачова Н. Ю.], 2009. 479 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011716>.

Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.) : монографія : (в 2 ч.). Ч. 1. Київ : ДАКККіМ, 2008. 239 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001531>.

Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.) : монографія : (в 2 ч.). Ч. 2. Київ : ДАКККіМ, 2008. 287 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001534>.

Реєнт О., Коляда І. Усі гетьмани України : легенди, міфи, біографії. Харків: Фоліо, 2008. 414 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001165>.

Сокирко О. Український рубікон. Полтавська битва 27 червня 1709 р. Частина 1. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sokyrko_Oleksii/Ukrainskyu_rubikon_ch1/.

Сокирко О. Український рубікон. Полтавська битва 27 червня 1709 р. Частина 2. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sokyrko_Oleksii/Ukrainskyu_rubikon_ch2/.

Сокирко О. Устроєві роформи гетьмана Кирила Розумовського та початок кінця Козацького Гетьманату. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sokyrko_Oleksii/Ustroievi_roformy_hetmana_Kyryla_Rozumovskoho_ta_pochatok_kintsia_Kozatskoho_Hetmanatu/.

Сорока Ю. Безгетьманя та останній гетьман України. Харків: Фоліо, 2015. 62 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020390>.

Субтельний О. Мазепинці : український сепаратизм на початку XVIII ст. К.: Либідь, 1994. 239 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000018909>.

Чухліб Т. Пилип Орлик. Київ: [б. в.], 2008. 63 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR00000808>.

Картографічні матеріали:

Атлас з історії України. 8 клас. К.: Інститут передових технологій, 2005. С. 12 (карта «Україна наприкінці XVII – на початку XVIII ст.»).

Атлас. Всесвітня історія. Історія України. Інтегрований курс. 8 клас. К.: Оріон, 2018. С. 15 (карта «Україна в 1687–1714 рр.»).

Атлас. Історія України. 8 клас. К.: Картографія, 2017. С. 18–19 (карти «Україна за часів гетьмана Івана Мазепи (1687–1709 рр.)», «Україна в 1709–1750 роках»).

Інтернет-ресурси та відеоматеріали:

Іван Мазепа та Петро І: хто кого зрадив? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wJOvAB3xYpw> (Ютуб канал «Історія без міфів»).

Мазепа та Петро. Історія ЗРАДИ. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5NxiA-1Y7sc> (Ютуб канал «імені Т.Г. Шевченка»).

Прутський похід: як османи та козаки довели московського царя до істерики. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=YXJWVpDFumA> (Ютуб канал «Історія без міфів»).

Таємниці великих Українців. Іван Мазепа. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BqI7XFQklG8> (Ютуб канал «Телеканал 1+1»).

ТЕМА 6. УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ Й ПАРТІЇ В XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

План

1. Кирило-Мефодіївське братство: лідери, ідеологія, діяльність.
2. Участь українців у подіях «весни народів» у Східній Галичині. Головна руська рада.
3. Громадівський рух у Наддніпрянщині та організації народовців на західноукраїнських землях: порівняльний аналіз.
4. Русько-українська радикальна партія (РУРП) – перша українська політична партія.
5. Політичні партії у Східній Галичині на початку XX ст. (УНДП, УРП, УСДП).
6. Політичні партії та організації Наддніпрянської України на початку XX ст. – РУП, УНП, УДРП, УСДС, УСДРП, ТУП. Пожвавлення українського національного руху в період революції 1905–1907 рр.

Терміни і поняття:

Український національний рух, націотворення, українофіли, таємне товариство, український месіанізм, Кирило-Мефодіївське братство, «Книга буття українського народу», «весна народів», Головна руська рада, громади, Валуєвський циркуляр, Емський указ, народовці, русофіли, радикали, «Просвіта», Літературне (Наукове) товариство ім. Т. Шевченка, Народна рада, політична партія, Русько-українська радикальна партія (РУРП), Українська національно-демократична партія (УНДП), Українська соціал-демократична партія (УСДП), вічевий рух, загальне виборче право, австрійський парламент, «Україна irredenta», «Самостійна Україна», український націоналізм, Братство тарасівців, Революційна українська партія (РУП), Українська народна партія (УНП), Українська демократично-радикальна партія (УДРП), Українська соціал-демократична спілка (УСДС), Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП), соціалізм, російська революція 1905–1907 рр., столипінська реакція, Товариство українських поступовців (ТУП).

Історичні постаті:

Микола Костомаров, Микола Куліш, Тарас Шевченко, Микола Куземський, Павло Чубинський, Володимир Антонович, Михайло Драгоманов, Анатоль Вахнянин, Іван Франко, Михайло Грушевський, Михайло Павлик, Лев Бачинський, Кость Левицький, Микола Міхновський, Борис Грінченко, Євген Чикаленко, Володимир Винниченко, Микола Порш.

Ключові дати:

- 1846–1847 рр. – існування Кирило-Мефодіївського братства.
 1848–1849 рр. – «весна народів» на західноукраїнських землях.
 Травень 1848 р. – створення Головної руської ради.
 1861–1862 рр. – український журнал «Основа» у Петербурзі.
 1863 р. – Валуєвський циркуляр.
 1868 р. – заснування товариства «Просвіта» у Львові.
 1873–1876 рр. – функціонування у Києві Південно-західного відділу Російського географічного товариства.
 1873 р. – заснування Історичного товариства Нестора Літописця у Києві.
 1873 р. – заснування Літературного товариства ім. Т. Шевченка у Львові.
 1876 р. – Емський указ.
 1885 р. – політична організація народовців «Народна рада».
 1890 р. – заснування першої української політичної партії – Русько-української радикальної партії (РУРП) у Львові.
 1891 р. – створення Братства тарасівців у Каневі.
 1895 р. – «Україна irredenta» Юліана Бачинського.
 1899 р. – розкол РУРП, створення УНДП та УСДП.
 1900 р. – заснування Революційної української партії (РУП) – першої політичної партії на Наддніпрянщині; праця Миколи Міхновського «Самостійна Україна».
 1902 р. – створення УНП (М. Міхновський).
 1904 р. – створення УДП, УРП та УСДС.
 1905 р. – реорганізація РУП в УСДРП.
 1905–1907 рр. – революція в Російській імперії, активізація українського національного руху в Наддніпрянщині.
 1908 р. – створення ТУП.

Методичні рекомендації:

Під час розгляду **першого** питання семінару потрібно звернути увагу на загальне становище і тенденції розвитку українського національного руху на території підросійської України в першій половині ХІХ ст. (академічний етап українського націотворення). Слід розповісти про створення Кирило-Мефодіївського братства, його програмні документи (зокрема, «Книгу буття українського народу або Закон Божий»), ідеологію та діяльність. Дати характеристику лідерам братства (М. Костомарову, П. Кулішу, Т. Шевченку, М. Гулаку, В. Білозерському), наголосити на їх особистому внеску в діяльність організації. Проаналізувати репресії російського уряду проти учасників

братства; виокремити роль і значення цієї організації в історії українського національного руху.

У **другому** питанні треба розкрити становище українського руху в західноукраїнських землях у 1830–1840-х рр. та загальноєвропейські революційні процеси як передумови подій «весни народів» у Східній Галичині. Проаналізувати суть революційних процесів у 1848 р. в півдавстрійській частині України, акцентувати особливу увагу на створенні та діяльності українських політичних та культурницьких організацій, зокрема, Головної Руської Ради (ГРР). Охарактеризувати участь українців у перших виборах до австрійського парламенту, політичну програму українців під час революції. Виокремити ключові здобутки революційних подій для українського населення, вказати причини поразки та придушення революційних подій у Східній Галичині.

Третє питання слід присвятити порівняльному аналізу культурницького етапу українського націотворення в Наддніпрянщині та західноукраїнських землях протягом другої половини ХІХ ст. Розкрити основні етапи та віхи історії громадського руху на території Наддніпрянщини, репресії російського царизму проти його діячів, основні досягнення громадівців. Описати становище українського руху в Східній Галичині, його ключові течії (русофіли, народовці, радикали) та протистояння між ними, наявні виклики. Увагу слід приділити також аналізу діяльності культурницьких організацій народовців на території Східної Галичини. Виокремити спільні та відмінні риси громадівського та народовського рухів.

У **четвертому** питанні семінар варто розкрити передумови і причини політизації українського національного руху в Східній Галичині наприкінці ХІХ ст. Проаналізувати процес утворення РУРП, особливості діяльності партії в 1890-х рр., політичну програму та її еволюцію. Дати характеристику найбільш впливовим лідерам партії, а також праці Ю. Бачинського «Україна irredenta».

Під час відповіді на **п'яте** питання потрібно дати загальну характеристику українському політичному руху в Східній Галичині на початку ХХ ст., проаналізувати процес утворення УНДП та УСДП. Розкрити особливості політичних програм трьох найбільш впливових українських партій, їх участь у політичному житті краю, у виборах до австрійського парламенту та галицького сейму. Проаналізувати наростання українсько-польських суперечностей, вічевий рух, боротьбу за створення українського університету, діяльність військово-спортивних товариств. Подати ключові наслідки і результати піднесення українського політичного руху в Східній Галичині.

Шосте питання слід розпочати із характеристики загального становища українського національного руху на території Наддніпрянщини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., причин його слабкості в порівнянні із західноукраїнськими

землями. Проаналізувати перші українські політичні партії в Наддніпрянщині: РУП, УНП, УДП, УРП, УСДС; їх політичні програми та особистості лідерів. Особливу увагу слід звернути на працю М. Міхновського «Самостійна Україна». Дати характеристику піднесенню українського руху в період російської революції 1905–1907 рр., першому досвіду участі українців Наддніпрянщини в політичному житті та парламентській діяльності; еволюції політичних партій у часи революції (створення УДРП та УСДРП та ін.). Описати становище українського руху і політичних сил в період реакції 1907–1914 рр., припинення активності більшості партій, створення та діяльність ТУП, репресивні заходи російського уряду проти українців.

Основна література:

Голобуцький О. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття : Дослідження / О. Голобуцький, В. Кулик. Київ: Смолоскип, 1996. 124 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001688>.

Грицак Я. Нарис історії України : Формування модерної української нації XIX–XX ст. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hrytsak_Yaroslav/Narys_istorii_Ukrainy/.

Костомарів М. Книги битія українського народу / Микола Костомарів; із передм. М. Возняка. – Львів; Київ: Нові шляхи, 1921. 22, [2] с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005366>.

Кугутяк М. Галичина: сторінки історії : нарис сусп.-політ. руху (XIX ст. - 1939 р.). Івано-Франківськ: [б.в.], 1993. 199 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002275>.

Павко А. Політичні партії, організації в Україні: наприкінці XIX- початок XX століття : зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Київ: [Вид-во "Іван Федоров"], 1999. 248 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001601>.

Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом: нариси історії XIX - початку XX ст. Львів: [б.в.], 1999. 226 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002187>.

У кігтях двоглавих орлів. Творення модерної нації : Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів / Валентина Шандра [та ін.]. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 352 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000016721>.

Україна і Росія в історичній ретроспективі : нариси : в 3 т. / ред. рада: В. М. Литвин (голова) [та ін.] ; відп. ред. В. А. Смолій ; НАН України, Ін-т історії України. - Київ : Наук. думка, 2004. Т. 1 : Українські проекти в Російській імперії / В. Ф. Верстюк, В. М. Горобець, О. П. Толочко. 2004. 501 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002584>.

Україна крізь віки. У 15-ти тт. Т. 9: Сарбей В. Г. Національне відродження України / За заг. ред. В. Смоля. НАН України. Інститут історії України. К.: Альтернативи, 1999. 336 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0005626>.

Додаткова література:

Аркуша О. Час народів. Історія України XIX століття : навч. посіб. / Олена Аркуша, Костянтин Кондратюк, Мар'ян Мудрий, Олексій Сухий; Львівський Національний університет ім. І. Франка, . Львів: Літопис, 2016. 407 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000021374>.

Бардаш О. Російське самодержавство та суспільно-культурне життя в Україні на початку XX століття (1900-1917 рр.) : [монографія]. Київ: Укр. пріоритет, 2011. 207 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001811>.

Возняк М. Кирило-Методіївське Братство. Львів: Накладом фонду "Учітеся, брати мої", 1921. 238, [2] с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008957>.

Головна Руська Рада. 1848-1851 : протоколи засідань і книга кореспонденції / Ін-т Історії Церкви Укр. Католиц. Ун-ту, Центр. держ. іст. архів України; упоряд. У. Кришталович та І. Сварник ; за ред. О. Турія. Львів: [Ін-т Історії Церкви Укр. Католиц. Ун-ту], 2002. 267 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011278>.

Гурак І. "Молода Україна": студентство в суспільно-політичному житті Галичини (60-ті рр. XIX - початок XX ст.) : [монографія]. Івано-Франківськ: ПП Третяк І. Я., 2007. 278 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008762>.

Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890-1918 рр.). Івано-Франківськ: Вид.-дизайн. від. Центру інформ. технологій, 2006. 535 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008184>.

Іванова Л., Іванченко Р. Громадівський рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: проблеми, ідеологія. Київ, 1999. 126 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014722>.

Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть : соціально-політичний портрет. Київ: Либідь, 1993. 172 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020965>.

Наумов С. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.). Харків, 2006. 343 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005268>.

Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття : монографія. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац.

ун-ту ім. Василя Стефаника, 2012. 930 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000015402>.

Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. / [редкол.: Т. Гунчак (голова, наук. ред.) та ін.]. Київ : Дніпро, 2001. Т. 5, кн. 1 : XIX ст. / [упоряд., прим., передм. О. Сліпушко ; ред. тому Ю. Косенко]. 2001. 508 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020263>.

Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914): Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. Г. Боряк; Упорядн.: Г. Боряк, В. Баран, Л. Гісцова, Л. Демченко, О. Музичук, П. Найденко, В. Шандра. К.: Інститут історії України, 2013. 810 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009174>.

Картографічні матеріали:

Атлас з історії України. 9 клас. К.: Інститут передових технологій, 2005. С. 8, 15, 19, 20 (карти «Суспільно-політичне життя на українських землях у першій половині XIX ст.», «Суспільно-політичне життя на українських землях у другій половині XIX – на початку XX ст.», «Україна в роки першої російської революції 1905–1907 рр.», «Україна в 1907–1914 рр.»).

Атлас. Всесвітня історія. Історія України. Інтегрований курс. 9 клас. К.: Оріон, 2019. С. 15, 16, 21, 26, 32 (карти «Національні й суспільно-політичні рухи», «Українські землі у складі Австрійської імперії», «Українські землі у складі Австро-Угорщини», «Національні та суспільно-політичні рухи», «Суспільно-політичний рух і події російської революції 1905–1907 рр.»).

Атлас. Історія України. 9 клас. К.: Картографія, 2017. С. 6, 11, 14, 16, 18 (карти «Суспільно-політичні рухи першої половини XIX ст.», «Національно-визвольний рух на західноукраїнських землях у 1848–1849 роках», «Суспільно-політичні рухи другої половини XIX ст.», «Події революції 1905–1907 років в Україні», «Західноукраїнські землі в другій половині XIX – на початку XX ст.»).

Інтернет-ресурси та відеоматеріали:

БРАТСТВО. ЯК КІЛЬКА УКРАЇНЦІВ ЗЛАМАЛИ РОСІЙСЬКУ ІМПЕРІЮ. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Sv7IYqhT7bk> (Ютуб канал «Історія для дорослих»).

ЗНО 2021 Історія України: Як вивчити політичні партії в надніпрянщині і вижити. Початок XX ст. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=dV9VH8Ym-Fw> (Ютуб канал «Unext – твій крок до майбутнього»).

Коли українці зрозуміли, хто вони? Олексій Сухий про русофільські рухи та самоідентифікацію. URL:

www.youtube.com/watch?v=pFEV7MtqeQA&ab_channel=Локальнаісторія (Ютуб канал «Локальна історія»).

ТЕМА 7. ВОЄННІ КОНФЛІКТИ ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

План

1. Перша російсько-українська війна (грудень 1917 р. – квітень 1918 р.). Берестейський мирний договір УНР із державами Четверного Союзу.
2. Друга російсько-українська війна (події грудня 1918 – травня 1919 р.). Окупація території УНР більшовицькими силами.
3. Польсько-українська війна (листопад 1918 – липень 1919 рр.).
4. Контрнаступ сил Армії УНР та Галицької армії на Правобережжі влітку 1919 р. Війна російських білогвардійських сил А. Денікіна проти УНР (вересень – листопад 1919 р.).
5. Перший Зимовий похід. Участь Армії УНР в подіях польсько-радянської війни 1920 р.
6. Український повстанський рух проти більшовицької влади в 1919–1922 рр. Другий Зимовий похід.

Терміни і поняття:

Українська Народна Республіка (УНР), Українська Держава, Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР), Армія УНР, Галицька армія (ГА) – Українська Галицька армія (УГА), універсал, Акт злуки, перша російсько-українська війна, друга російсько-українська війна, польсько-українська війна, офензива, більшовики, білогвардійці, «Київська катастрофа», «трикутник смерті», Зимові походи, Варшавський договір, польсько-радянська війна, отаманщина, махновці, Холодноярська республіка.

Історичні постаті:

Михайло Грушевський, Микола Міхновський, Павло Скоропадський, Симон Петлюра, Володимир Винниченко, Петро Болбочан, Михайло Омелянович-Павленко, Олександр Греков, Євген Коновалець, Юрій Тютюнник, Олександр Удовиченко, Микола Юнаків, Нестор Махно, Никифор Григор'єв.

Ключові дати:

- 4 березня 1917 р. – створення Української Центральної Ради.
 7 листопада 1917 р. – III Універсал Центральної Ради, проголошення Української Народної Республіки.
 Грудень 1917 – квітень 1918 рр. – перша війна більшовицької Росії проти УНР.

9 (22) січня 1918 р. – IV Універсал Центральної Ради, проголошення незалежності УНР.

Грудень 1917 – січень 1918 рр. – окупація більшовиками більшої частини території УНР.

16 (29) січня 1918 р. – бій під Крутами.

27 січня (9 лютого) 1918 р. – Брестський мирний договір між УНР та державами Четверного Союзу. Захоплення Києва більшовиками.

Лютий – квітень 1918 р. – контрнаступ Армії УНР у союзі із німецькими та австрійськими силами проти більшовиків; звільнення території України.

13–25 квітня 1918 р. – Кримський рейд загонів Армії УНР під керівництвом Петра Болбочана.

29 квітня 1918 р. – прихід до влади гетьмана П. Скоропадського; ліквідація УНР та проголошення Української Держави.

12 червня 1918 р. – попередній мирний договір між Українською Державою і більшовицькою Росією.

Листопад 1918 – липень 1919 рр. – польсько-українська війна.

1–22 листопада 1918 р. – битва за Львів.

Грудень 1918 – грудень 1919 рр. – друга війна більшовицької Росії проти УНР.

14 грудня 1918 р. – перемога антигетьманського повстання, прихід до влади Директорії УНР.

Січень – травень 1919 р. – окупація більшовиками території УНР.

16 січня 1919 р. – офіційне оголошення Директорією УНР війни радянській Росії.

22 січня 1919 р. – Акт злуки УНР та ЗУНР.

Лютий – березень 1919 р. – Вовчухівська операція УГА, спроба оточення Львова.

Кінець травня 1919 р. – наступ польською армією Ю. Галлера, окупація більшої частини Східної Галичини.

Червень 1919 р. – Чортківська операція УГА, спроба українського контрнаступу проти поляків.

Червень – листопад 1919 р. – «кам'янецька доба» Директорії УНР. Перебування Директорії у м. Кам'янець-Подільський.

Липень 1919 р. – перехід УГА на територію Наддніпрянщини, об'єднання сил УГА та Армії УНР.

Липень – серпень 1919 р. – похід об'єднаних українських армій на Київ та Одесу; звільнення частини Правобережжя.

30–31 серпня 1919 р. – одночасний вступ українських та білогвардійських військ до Києва; «Київська катастрофа».

Вересень – листопад 1919 р. – війна між Армією УНР та білогвардійськими силами А. Денікіна.

6 листопада 1919 р. – перехід УГА в підпорядкування білогвардійців.

6 грудня 1919 р. – перехід Армії УНР до підпільної боротьби; виїзд Директорії УНР на чолі із С. Петлюрою до Польщі.

6 грудня 1919 – 6 травня 1920 рр. – Перший Зимовий похід Армії УНР.

21 квітня 1920 р. – Варшавська угода між УНР і Польщею про спільні військові дії проти більшовицької Росії.

Квітень 1920 – березень 1921 рр. – польсько-радянська війна; Армія УНР підтримала Польщу.

Квітень – травень 1920 р. – наступ польського війська та Армії УНР на Правобережжі; звільнення Києва.

Червень – серпень 1920 р. – контрнаступ Червоної армії, окупація частини Галичини і Волині.

Серпень – жовтень 1920 р. – «Диво на Віслі», відбиття польсько-українськими військами більшовицького наступу, стабілізація фронту.

12 жовтня 1920 р. – перемир'я між Польщею та радянською Росією.

Жовтень – листопад 1920 р. – самостійна боротьба Армії УНР проти радянських окупантів на Поділлі.

21 листопада 1920 р. – бій на Волочиському плацдармі, остаточний відступ Армії УНР на територію Польщі.

18 березня 1921 р. – Ризький мирний договір між Польщею і радянською Росією, поділ території України по р Збруч.

Жовтень – листопад 1921 р. – Другий Зимовий похід Армії УНР (Листопадовий рейд).

23 листопада 1921 р. – Базарська трагедія, розстріл більшовиками 359 учасників Другого Зимового походу біля м. Базар на Житомирщині.

Методичні рекомендації:

У першому питанні семінару слід розкрити передумови і причини першої російсько-української війни, суть агресивних намірів більшовицької Росії проти УНР, загальне становище УНР у листопаді–грудні 1917 р., ультиматум російського Раднаркому Українській Центральній Раді. Проаналізувати хід бойових дій у грудні 1917 – січні 1918 рр., їх особливості і характер; окупацію російськими більшовиками Харкова, Східної та Південної України, похід на Київ. Особливу увагу варто приділити процесам формування Армії УНР, битві під Крутами, придушенню більшовицького заколоту в Києві, проголошенню IV Універсалу Центральної Ради, його наслідкам і значенню. Також потрібно охарактеризувати мирні переговори між УНР та Центральними Державами у

Брест-Литовську, умови Берестейського договору з УНР, його результати і наслідки. Описати процес звільнення української території від більшовицьких загарбників силами Армії УНР, німецьких та австро-угорських військ, Кримську операцію українських сил, а також умови попереднього мирного договору між Українською Державою та радянською Росією.

Друге питання варто розпочати із опису загальної політичної та військової ситуації на території України в листопаді 1918 р., подати передумови і причини повторної агресії радянської Росії проти України. Слід охарактеризувати антигетьманське повстання, перехід влади до Директорії УНР, початок наступу військ російських більшовиків у грудні 1918 – січні 1919 рр., а також причини військових поразок українських військ. Проаналізувати військові дії в лютому – травні 1919 р., окупацію російськими військами Лівобережної України, Києва, бої на Правобережжі і витіснення Армії УНР на територію Волині і Поділля. Розкрити суть переговорів між Директорією УНР та Антантою, причини їх провалу, а також особливості політики більшовицьких окупантів на території України.

У **третьому** питанні слід розкрити передумови, причини та хід подій польсько-української війни на території Східної Галичини. Проаналізувати процеси проголошення ЗУНР, події Листопадового Чину та встановлення української влади у Східній Галичині, боротьбу за Львів у листопаді 1918 р. Дати характеристику розбудові Галицької армії (ГА) урядом ЗУНР, її ролі в боротьбі проти польських окупантів. Розкрити суть Вовчухівської операції ГА, переговорів за посередництва Антанти (місії Бартелемі, комісії Боти), наступу польської армії Ю. Галлера в Галичині, Чортківській операції ГА. Проаналізувати причини поразки українського війська у протистоянні з поляками, суть і наслідки остаточної окупації Східної Галичини польськими військами у липні 1919 р.

Під час розгляду **четвертого** питання потрібно приділити увагу об'єднанню зусиль Армії УНР та ГА у середині 1919 р., військовим подіям контрнаступу об'єднаних українських сил на Київ і Одесу, звільненню Правобережної України. Охарактеризувати причини та наслідки «Київської катастрофи» і здачі Києва російським білогвардійцям. Розкрити причини, суть і наслідки війни Добровольчої Армії А. Денікіна проти УНР, загальне становище українських армій восени 1919 р. у «трикутнику смерті». Приділити увагу варто також переходу Української Галицької армії на сторону білогвардійців, розколу в середовищі українських сил, а також причинам поразки Армії УНР на Правобережжі.

У **п'ятому** питанні слід проаналізувати партизанську боротьбу Армії УНР під час Першого Зимового походу в грудні 1919 – травні 1920 рр., її ключові

військові успіхи і досягнення, результати і значення походу. Також дати характеристику причинам зближення керівництва УНР із Польщею, умови Варшавської угоди С. Петлюри та Ю. Пілсудського. Описати участь Армії УНР у військових діях польсько-радянської війни протягом квітня – жовтня 1920 р. (звільнення Києва, оборона Львова, «диво на Віслі»). Розкрити військові події жовтня – листопада 1920 р., пов'язані із самостійною боротьбою Армії УНР проти російських окупантів, причини її поразки, а також умови Ризького мирного договору між Польщею та радянською Росією.

У шостому питанні потрібно дати загальну характеристику постанням українських селян проти радянського окупаційного режиму протягом 1919–1922 рр., етапам та ключовим лідерам цього руху. Проаналізувати виступи отаманів Григор'єва, Махна і Зеленого проти більшовиків у 1919 р. Розкрити суть боротьби повстанців Холодноярської республіки проти російських окупантів. Також дати характеристику причинам і наслідкам Другого Зимового походу, описати хід військових дій у листопаді 1921 р., Базарську трагедію. Дослідити наслідки і значення збройної боротьби за державну незалежність України протягом 1917–1921 рр. та причини її поразки.

Основна література:

Бойко О. Історія України: посібник. К.: Академія, 2002. 656 с.

Гай-Нижник П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917-1920 рр.). Київ: ЩеК, 2010. 303 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000817>.

Грицак Я. Нарис історії України : Формування модерної української нації XIX–XX ст. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hrytsak_Yaroslav/Narys_istorii_Ukrainy/.

Ковальчук М. Невідома війна 1919 року : українсько-білогвардійське збройне протистояння : [наук. монографія] / Михайло Ковальчук. Київ: Темпора, 2006. 575 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0010197>.

Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів: ОЛІР, 1995. 361 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020282>.

На бій за волю. Перемога через поразки. Україна у війнах і революціях 1914–1921 років. / А. Руккас [та ін.]. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 351 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000022153>.

Нариси історії Української революції 1917–1921 років : у 2 кн. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] ; [авт. кол.: В. Ф. Верстюк (керівник) та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 2011–2012. Кн. 1. 2011. 386 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005038>.

Нариси історії Української революції 1917–1921 років : у 2 кн. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] ; [авт. кол.: В. Ф. Верстюк (керівник) та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 2011–2012. Кн. 2 . 2012. 460 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005036>.

Україна крізь віки : в 15 т. / ред. В. А. Смолій ; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Альтернативи, 1998. Т. 10 : Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / О. С. Рубльов, О. П. Рєєнт. 1999. 319 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001319>.

Додаткова література

Верига В. Листопадовий рейд / В. Верига. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1995. 188, [3] с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000631>.

Верстюк В. Махновщина : селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). Київ: Наукова думка, 1992. 368 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000021009>.

Герої Крут: трагічні події 29 січня 1918 року та вшанування пам'яті (до 91-ї річниці подій) : документи, фотодокументи та публікації преси / упоряд. та авт. передм. Г. Папакін. Київ: Український ін-т нац. пам'яті, 2009. 280 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014106>.

Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917–1918 : утворення та боротьба за державу / Віктор Голубко. Львів: Кальварія, 1997. 275 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004629>.

Громенко С. Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 року. Київ: К.І.С., 2018. 266 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000022982>.

Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.V.1920). Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. 375 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002054>.

Коваль Р. Багрянні жнива Української революції : 100 історій і біографій учасників Визвольних змагань / Роман Коваль; ред. Володимир Коломієць. – 2-е вид., випр. і доп. Київ: Діокор, 2005. 264, с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000021040>.

Ковальчук М. Війна з більшовицькою Росією за незалежність. 1917–1920. Київ: [б. в.], 2007. 72 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000013736>.

Крути : пам'яті героїв Крут / [упоряд.: О. Зінкевич, Н. Зінкевич]. Київ: Смолоскип, 2012. 61 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008284>.

Кульчицький С. Росія і Україна в перший рік після повалення самодержавства: деконструкція більшовицького міфу про революцію / Станіслав Кульчицький ; [відп. ред. В. Смолій]; НАН України, Ін-т історії України. – Київ:

Ін-т історії України НАН України, 2021. 243 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020393>.

Полонська-Василенко Н. Історія України. Київ: Либідь, 1995. Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 року. 1995. 606 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001061>.

Картографічні матеріали:

Атлас з історії України. 10 клас. К.: Інститут передових технологій, 2006. С. 5–10 (карти «Перша війна радянської Росії з Українською Народною Республікою (грудень 1917 – травень 1918 рр.)», «Українська Держава. Утворення Директорії та відновлення УНР (травень – листопад 1918 р.)», «Друга радянсько-українська війна. Встановлення в Україні більшовицького режиму (грудень 1918 – червень 1919 рр.)», «Наступ білогвардійців в Україні. Контрнаступ об'єднаних українських армій та їхня поразка (липень – жовтень 1919 р.)», «Розгром армії Денікіна. Відновлення більшовицького режиму в Україні (жовтень 1919 – квітень 1920 рр.)», «Радянсько-польська війна і Україна. Розгром військ Врангеля і загонів Махна (квітень 1920 – листопад 1921 рр.)»).

Атлас. Всесвітня історія. Історія України. Інтегрований курс. 9 клас. К.: Оріон, 2019. С. 8–12 (карти «Україна в березні 1917 – лютому 1918 рр.»), «Українська Народна Республіка в лютому – квітні 1918 р.»), «Українська Держава в травні – грудні 1918 р.»), «Західноукраїнська Народна Республіка», «Доба Директорії. Січень – червень 1919 р.»), «Доба Директорії. Червень – грудень 1919 р.»), «Повернення більшовицького режиму в Україні. Грудень 1919 – квітень 1920 рр.»), «Війна українсько-польських військ проти більшовиків. Поразка Збройних сил Півдня Росії. Квітень 1920 – березень 1921 рр.»), «Повстанський рух»).

Атлас. Історія України. 9 клас. К.: Картографія, 2013. С. 7–17 (карти «Початок Української революції (події березня – листопада 1917 року)», «Українська Народна Республіка (події листопада 1917 – лютого 1918 років)», «Вступ військ Німеччини та Австро-Угорщини на територію України (події лютого – травня 1918 року)», «Українська Держава (квітень – грудень 1918 року)», «Центральна і Східна Європа в 1918 році», «Західноукраїнські землі в 1918–1920 роках», «Доба Директорії (події січня – червня 1919 року)», «Доба Директорії (події липня – грудня 1919 року)», «Україна в грудні 1919 – травні 1920 років», «Радянсько-польська війна. Поразка військ П. Врангеля (події квітня 1920 – березня 1921 років)», «Поразка українських визвольних змагань. Повстанські рухи 1921 року»).

Інтернет-ресурси та відеоматеріали:

"300 українських спартанців" та інше. Головні міфи про бій під Крутами. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IrSVajFFus0>. (Ютуб канал «Історія без міфів»).

"І повіє огонь новий з Холодного Яру". URL: <https://www.youtube.com/watch?v=USiuZfpGV1c>. (Ютуб канал «Історія без міфів»).

"УПА" 100 років тому: трагедія Другого Зимового походу. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Kp2Q5bqMltM>. (Ютуб канал «Історія без міфів»).

14 переворотів за три роки: Київ в Українській революції. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=uAkeeDDg0c8>. (Ютуб канал «Історія без міфів»).

How Ukraine Became Part of the USSR – The Soviet–Ukrainian War (Documentary). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9Gwuu7TXPwI>. (Ютуб канал «The Great War»).

Акт Злуки - від Соборності до краху держави. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pATGCNPRzjU>. (Ютуб канал «Історія без міфів»).

Київська катастрофа: як українці здобули та втратили столицю. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=kgZS9jQo5wY>. (Ютуб канал «Історія без міфів»).

Надможлива перемога: Перший Зимовий похід Армії УНР. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7YwyjyU93nE>. (Ютуб канал «Історія без міфів»).

Петро Болбочан - визволитель Криму. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_a4Jrtpgzlw. (Ютуб канал «Історія без міфів»).

Приєднати Крим: досвід Гетьмана Скоропадського. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Yrqpmnae68>. (Ютуб канал «Історія без міфів»).

Українська громадянська війна: Винниченко та Петлюра проти Скоропадського. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zsLJ4S1d80Y>. (Ютуб канал «Історія без міфів»).

ТЕМА 8. БОРОТЬБА ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (ОУН) І УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ (УПА) ЗА НАЦІОНАЛЬНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ (1930-ТІ –1950-ТІ РР.)

План

1. Створення Організації українських націоналістів (ОУН). Ідеологія ОУН. Боротьба ОУН проти польського окупаційного режиму в 1930-х рр.
2. Розкол ОУН наприкінці 1930-х рр.: бандерівці і мельниківці. Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 р.
3. Становлення Української повстанської армії (УПА), її боротьба проти нацистських окупантів та польського підпілля (1943–1944 рр.).
4. Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) – орган політичного керівництва українським визвольним рухом.
5. Протистояння УПА та підпілля ОУН радянському окупаційному режиму (1944–1954 рр.).

Терміни і поняття:

Організація українських націоналістів (ОУН), інтегральний націоналізм, атентат, пацифікація, Організація українських націоналістів революційна (ОУН-Р), бандерівці, мельниківці, похідні групи, Акт відновлення Української Держави, Дружини українських націоналістів, «Нахтігаль», «Роланд», Українське Державне Правління, «Поліська Січ», Українська повстанська армія (УПА), волинська трагедія, Вермахт, Армія Крайова, рейхскомісаріат «Україна», дистрикт «Галичина», дивізія «Галичина», Українська Головна Визвольна Рада (УГВР), Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВД), Служба безпеки ОУН, підпілля.

Історичні постаті:

Євген Коновалець, Дмитро Донцов, Степан Бандера, Андрій Мельник, Василь Івахів, Дмитро Клячківський, Роман Шухевич, Микола Лебедь, Микола Арсенич, Лев Ребет, Василь Кук, Ярослав Стецько, Кирило Осьмак.

Ключові дати:

- 1929 р. – створення ОУН у м. Відень.
 1934 р. – вбивство членами ОУН міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького.
 1935–1936 рр. – Варшавський і Львівський судовий процеси над членами ОУН.

1938 р. – вбивство радянськими спецслужбами провідника ОУН Євгена Коновальця у м. Роттердам.

Серпень 1939 р. – II Великий збір ОУН у м. Рим, затвердження провідником організації Андрія Мельника.

Лютий 1940 р. – Краківська конференція; члени радикальної течії ОУН сформували Революційний провід на чолі із Степаном Бандерою. Створення Революційної ОУН (ОУН-Р або ОУН-Б).

Січень 1941 р. – судовий процес над 59-ма членами ОУН у Львові.

Весна 1941 р. – створення у складі німецької армії Дружин українських націоналістів (ДУН) – батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд».

30 червня 1941 р. – проголошення ОУН-Б у Львові Акту проголошення відновлення Української Держави. Створено Українське Державне Правління на чолі із Ярославом Стецьком.

9 липня 1941 р. – розгін уряду Я. Стецька німецькими окупантами.

14 жовтня 1942 р. – офіційна дата заснування Української повстанської армії (УПА).

Лютий–березень 1943 р. – перші військові операції УПА проти німецької окупаційної адміністрації на Волині.

1943 р. – українсько-польське протистояння на Волині.

Серпень 1943 р. – III Надзвичайний великий збір ОУН-Р у Козівському р-ні на Тернопільщині. Провідником організації та головнокомандувачем УПА обрано Романа Шухевича; затверджено програму революційно-демократичних перетворень.

Листопад 1943 р. – I Конференція поневолених народів у с. Будераж на Рівненщині, створення Антибільшовицького блоку народів (АБН).

Березень 1944 р. – початок військового протистояння між УПА та Червоною армією. Ліквідація повстанцями командувача I Українського фронту радянської армії М. Ватутіна.

Липень 1944 р. – створення Української Головної Визвольної Ради (УГВР) поблизу с. Сприня і Недільна на Самбірщині – тимчасового парламенту України на чолі із Кирилом Осьмаком. Генеральний секретаріат УГВР – український уряд на чолі із Р. Шухевичем.

Липень 1944 р. – бій під Бродами, оточення і знищення радянськими окупантами дивізії «Галичина».

1944–1960 рр. – протистояння між УПА та радянськими окупантами.

1944–1946 рр. – найбільший розмах боротьби УПА проти радянських військ та НКВД.

1947–1950 рр. – активна партизанська боротьба повстанців.

5 березня 1950 р. – загибель Р. Шухевича в бою із спецпідрозділами радянського МВД у с. Білогорща біля Львова.

1950–1954 рр. – останній головнокомандувач УПА Василь Кук.

1950-ті рр. – бойові дії розрізнених повстанських загонів, поступове затухання збройної боротьби.

Методичні рекомендації:

У **першому** питанні семінарського заняття слід проаналізувати загальне становище українських земель у міжвоєнний період, їх розподіл між іноземними державами, особливості політики окупаційних режимів. Дати характеристику Українській військовій організації (УВО) як попередниці Організації українських націоналістів (ОУН). Розповісти про процес створення ОУН, особистість її першого лідера – Євгена Коновальця, а також про ідеологію ОУН – український інтегральний націоналізм. Також слід розкрити особливості, методи і засоби боротьби учасників УВО та ОУН проти польського окупаційного режиму в міжвоєнний період, виокремити ключові акти протесту та віхи протистояння, реакцію польської влади на діяльність ОУН,

Під час розгляду **другого** питання особливу увагу слід приділити причинам розколу ОУН на дві фракції наприкінці 1930-х рр., висвітлити ключові віхи організаційного оформлення цього процесу, дати характеристику постатям Андрія Мельника і Степана Бандери. Також варто проаналізувати діяльність оунівців проти радянського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр., спробу відновлення української незалежності у перші дні німецько-радянської війни у червні–липні 1941 р., реакцію нацистських окупантів на активність фракцій ОУН.

У **третьому** питанні треба проаналізувати зміну тактики ОУН-Р після невдачі Акту проголошення відновлення Української Держави в 1941–1943 рр., процес створення Української повстанської армії (УПА) та інших українських збройних формувань в 1942–1943 рр. Слід дати загальну характеристику УПА, розкрити її чисельність, особливості функціонування в умовах Другої світової війни, озброєння, внутрішню структуру, стратегію і тактику. Описати перші бойові дії за участі УПА на початку 1943 р., розкрити основні віхи боротьби УПА проти нацистського окупаційного режиму та польського підпілля в 1943–1944 рр. Також вартувало б проаналізувати рішення III Великого збору ОУН-Р та їх вплив на подальшу боротьбу УПА.

Під час відповіді на **четверте** питання слід приділити увагу загальній ситуації на українських землях у 1944 р. в умовах наступу радянської армії та поступового зайняття нею території України. Проаналізувати процес створення Української Головної Визвольної Ради (УГВР) як загального органу політичного керівництва українським національним рухом; розповісти про лідера УГВР

Кирила Осьмака. Дати характеристику діяльності, ролі і значенню УГВР в історії українського національного руху середини ХХ ст.

Відповідаючи на п'яте питання семінару, треба проаналізувати ключові етапи, форми і методи збройного протистояння УПА проти радянського окупаційного режиму від початку 1944 р. до кінця 1950-х рр., зміну тактики українських націоналістів у цій боротьбі. Дати характеристику постатям головнокомандувачів УПА Романа Шухевича і Василя Кука. Розповісти про найбільш відомі військові операції УПА проти радянських окупантів, а також про методи боротьби каральних органів режиму, які використовувалися проти УПА і оунівського підпілля. Виділити основні причини поразки боротьби УПА, роль і значення цієї армії в історії України.

Основна література:

Бойко О. Історія України: посібник. К.: Академія, 2002. 656 с.

Від Рейхстагу до Івдзіми. У полум'ї війни. Україна та українці у Другій світовій. URL:

https://chtyvo.org.ua/authors/Viatrovych_Volodymyr/Vid_Reiskhtahu_do_Ivodzimy_U_polumi_viiny_Ukraina_ta_ukraintsi_u_Druhii_svitovii/.

В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942–1947. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Viatrovych_Volodymyr/Druha_polsko-ukrainska_viina_1942-1947/.

В'ятрович В. За лаштунками «Волині-43». Невідома польсько-українська війна. URL:

https://chtyvo.org.ua/authors/Viatrovych_Volodymyr/Za_lashtunkamy_Volyni-43_Nevidoma_polsko-ukrainska_viina/.

Грицак Я. Нарис історії України : Формування модерної української нації XIX–XX ст. URL: URL:

https://chtyvo.org.ua/authors/Hrytsak_Yaroslav/Narys_istorii_Ukrainy/.

Кентій А. Збройний чин українських націоналістів 1920–1956. Історико-архівні нариси. Том 1. URL:

https://chtyvo.org.ua/authors/Kentii_Anatolii/Zbroinyi_chyn_ukrainskykh_natsionalistiv_19201956_Istoryko-arkhivni_narysy_Tom_1/.

Кентій А. Збройний чин українських націоналістів 1920–1956. Історико-архівні нариси. Том 2. URL:

https://chtyvo.org.ua/authors/Kentii_Anatolii/Zbroinyi_chyn_ukrainskykh_natsionalistiv_19201956_Istoryko-arkhivni_narysy_Tom_2/.

Киричук Ю. Український національний рух 40-50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. 463 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001152>.

Українська Повстанська Армія. Історія нескорених. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Viatrovych_Volodymyr/Ukrainska_Povstanska_Armiia_Istoriia_neskorenykh_2007/.

Додаткова література:

Баран В., Токарський В. Україна. Західні землі. 1939–1941. Львів: [Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України], 2009. 446 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001058>.

Життя і діяльність Степана Бандери: документи і матеріали / ред. і упоряд. Микола Посівнич. Тернопіль: Астон, 2008. 443 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002267>.

Збройний чин Українських Націоналістів. 1920-1956 : іст.-арх. нариси : [у 2 т.] / Анатолій Кентій ; Держ. ком. архівів України, Центр. держ. архів громад. об-нь України. Київ : [б.в.], 2005–2008. Т. 2 : Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942–1956. 2008. 414, [1] с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0003091>.

Кентій А. Збройний чин Українських Націоналістів. 1920-1956 : іст.-арх. нариси : [у 2 т.] / Анатолій Кентій ; Держ. ком. архівів України, Центр. держ. архів громад. об-нь України. Київ : [б.в.], 2005–2008. Т. 1 : Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920-1942. 2005. 330 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0003090>.

Ковальчук В. ОУН в центральній, південній та східній Україні. 1941–1950-ті рр. Київ, 2011. 77 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001821>.

Мудрик-Мечник С. Служба Безпеки Револьюційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ / Степан Мудрик-Мечник. Тернопіль: РВВ упр. по пресі, 1994. 123 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002074>.

Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : Історичні нариси / В. В. Дзьобак [та ін.] ; відп. ред. С. В. Кульчицький; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ: Наукова думка, 2005. 496 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000627>.

Патриляк І. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Patryliak_Ivan/Viiskova_diialnist_OUN_V_u_1940_1942_rokakh/.

Патриляк І., Боровик М. Україна в роки Другої світової війни: спроба концептуального підходу. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Patryliak_Ivan/Ukraina_v_roky_Druhoi_svitovoi_viiny_sproba_kontseptualnoho_pidkhodu/.

Русначенко А. Народ збурений: нац.-визвол. рух в Україні й нац. рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х роках. Київ: Пульсари, 2002. 518 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001869>.

Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор : діяльність агентури та спецбоїв НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА. Київ: [ПП Сергійчук М. І.], 2006. 181 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011452>.

УПА – відповідь нескореного народу. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Patryliak_Ivan/UPA_vidpovid_neskorenoho_narodu/.

Фігурний Ю. Роман Шухевич – становлення національного героя. Київ, 2011. 160 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014990>.

Картографічні матеріали:

Атлас з історії України. 10 клас. К.: Інститут передових технологій, 2006. С. 13, 16 (карти «Українська політична еміграція в міжвоєнний період», «Західноукраїнські землі в 1920–1939 рр.»).

Атлас. Всесвітня історія. Історія України. Інтегрований курс. 10 клас. К.: Оріон, 2019. С. 19, 30–32 (карти «Західна Україна в міжвоєнний період», «Початок Другої світової війни. Окупація Червоною армією Галичини, Волині, Північної Буковини, Хотинщини та Південної Бессарабії», «Рух опору», «Західна Україна в роки війни»).

Атлас. Історія України. 10 клас. К.: Картографія, 2013. С. 25 (карта «Західноукраїнські землі в 1921–1939 роках»).

Атлас з історії України. 11 клас. К.: Інститут передових технологій, 2006. С. 5–7 (карти «Розгортання Руху опору в Україні», «Україна в період відбудови (1943–1953 рр.)»).

Атлас. Всесвітня історія. Історія України. Інтегрований курс. 11 клас. К.: Оріон, 2020. С. 4 (карта «Західна Україна в 1945–1953 рр.»).

Атлас. Історія України. 11 клас. К.: Картографія, 2014. С. 5–8 (карти «Рухи Опору в 1941–1945 роках», «Західна Україна в 1941–1953 роках», «Україна в період повоєнної відбудови (1944–1953 роки)»).

Інтернет-ресурси та відеоматеріали:

“Наша влада мусить бути страшна”? Антиукраїнські фейки про ОУН і Бандеру // 10 запитань історіку. URL: https://www.youtube.com/watch?v=mRgGBZYbaUU&t=12s&ab_channel=ІсторіяБезМіфів (Ютуб канал «Історія без міфів»).

Бандера VS Гітлер і Сталін: як націоналісти відновили українську незалежність | Серія 5. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=u->

[x69FP1et8&ab_channel=Центрдослідженьвизвольногоруху](https://www.youtube.com/watch?v=x69FP1et8&ab_channel=Центрдослідженьвизвольногоруху) (Ютуб канал «Центр досліджень визвольного руху»).

Бандерівці у вермахті: за що воювали “Нахтігаль” і “Роланд”? // 10 запитань історіку. URL:

https://www.youtube.com/watch?v=97H0Frjpt5k&ab_channel=ІсторіяБезМіфів

(Ютуб канал «Історія без міфів»).

Василь Кук: життя й боротьба останнього головного командира УПА // Історія без міфів. URL:

https://www.youtube.com/watch?v=nj0WjAuEAg&ab_channel=ІсторіяБезМіфів

(Ютуб канал «Історія без міфів»).

Їх боялися навіть чекісти: жінки Української повстанської армії // 10 запитань історіку. URL:

https://www.youtube.com/watch?v=PVSbhASTUAW&ab_channel=ІсторіяБезМіфів

(Ютуб канал «Історія без міфів»).

Марні надії на самостійність: як Третій Райх став для ОУН ворогом // Історія без міфів. URL:

https://www.youtube.com/watch?v=tAaXG-zQQ4I&ab_channel=ІсторіяБезМіфів (Ютуб канал «Історія без міфів»).

НКВД проти УПА: як сталінські карателі воювали з українськими повстанцями // 10 запитань історіку. URL: https://www.youtube.com/watch?v=m-wKFh8YzM4&ab_channel=ІсторіяБезМіфів (Ютуб канал «Історія без міфів»).

Полковник Андрій Мельник: в тіні Бандери й Коновальця // 10 запитань історіку. URL:

https://www.youtube.com/watch?v=X2dze4Hu6tY&ab_channel=ІсторіяБезМіфів

(Ютуб канал «Історія без міфів»).

Роман Шухевич: руйнуємо радянсько-російські міфи про головного командира УПА // 10 запитань історіку. URL:

https://www.youtube.com/watch?v=A9U4xS853e8&ab_channel=ІсторіяБезМіфів

(Ютуб канал «Історія без міфів»).

Росіяни, євреї, поляки та інші: неукраїнці в Українській повстанській армії // 10 запитань історіку. URL:

https://www.youtube.com/watch?v=XMVvhRpSpsQ&ab_channel=ІсторіяБезМіфів

(Ютуб канал «Історія без міфів»).

Служба безпеки ОУН. Зачинені двері | HD. URL: https://www.youtube.com/watch?v=krHE7AYz5iw&ab_channel=Центрдослідженьвизвольногоруху

(Ютуб канал «Центр досліджень визвольного руху»).

Українська повстанська армія: за вільну Україну - проти всіх // Історія без міфів. URL:

https://www.youtube.com/watch?v=qgHGiu4Atq0&ab_channel=ІсторіяБезМіфів

(Ютуб канал «Історія без міфів»).

Українці у військах СС: дивізія “Галичина” без героїзації та демонізації // 10
запитань історика. URL:
https://www.youtube.com/watch?v=hktFBJVgcQE&ab_channel=ІсторіяБезМіфів
(Ютуб канал «Історія без міфів»).

ТЕМА 9. ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ 1980-Х – ПОЧАТОК 1990-Х РР.)

План

1. Зміна політичної ситуації в СРСР в другій половині 1980-х рр. Політика перебудови та гласності.
2. Неформальні організації кінця 1980-х рр. Створення та діяльність Народного руху України. Мітингова демократія.
3. Вибори до Верховної Ради УРСР 1990 р. Декларація про державний суверенітет.
4. Революція на граніті (жовтень 1990 р.): хід подій, наслідки та значення.
5. Політична ситуація в Україні в першій половині 1991 р. Державний переворот в СРСР та проголошення незалежності України (серпень 1991 р.).
6. Роль України в процесах розпаду СРСР у вересні – грудні 1991 р. Референдум 1 грудня 1991 р.

Терміни і поняття:

Перебудова, гласність, неформальні організації, Українська гельсінська спілка, Народний рух України, реабілітації, суверенітет, Революція на граніті, Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС), Народна рада, суверенітети, референдум, Союз незалежних держав (СНД).

Історичні постаті:

В'ячеслав Чорновіл, Іван Драч, Левко Лук'яненко, Дмитро Павличко, Володимир Щербицький, Володимир Івашко, Леонід Кравчук, Станіслав Гуренко, Михайло Горбачов, Борис Єльцин.

Ключові дати:

- Березень 1985 р. – прихід до влади в СРСР Михайла Горбачова.
- 26 квітня 1986 р. – Чорнобильська катастрофа.
- Січень 1987 р. – проголошення курсу на перебудову.
- Вересень 1989 р. – створення Народного Руху України за перебудову; відставка Володимира Щербицького з посади Першого секретаря ЦК КПУ.
- Березень 1990 р. – перші демократичні вибори до Верховної Ради УРСР на альтернативній основі.
- 16 липня 1990 р. – затвердження Верховною Радою Декларації про державний суверенітет.
- Жовтень 1990 р. – Революція на граніті.

Березень 1991 р. – референдум про збереження СРСР.

19–21 серпня 1991 р. – заколот Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС), невдала спроба придушення національних і демократичних рухів.

24 серпня 1991 р. – затвердження Верховною Радою Акту проголошення незалежності України.

1 грудня 1991 р. – Всеукраїнський референдум, підтвердження Акту проголошення незалежності України.

Методичні рекомендації

Під час відповіді на **перше** питання семінарського заняття потрібно проаналізувати зміни у верхівці СРСР в 1985 р., пов'язані із приходом до влади Михайла Горбачова; описати політику нового генерального секретаря ЦК КПРС у економічній, соціальній та політичній сферах суспільного життя. Треба охарактеризувати вплив політики перебудови на суспільно-політичне становище в УРСР в другій половині 1980-х рр. Розкрити вплив Чорнобильської катастрофи 1986 р. на зниження авторитету комуністичної влади.

У **другому** питанні слід охарактеризувати ключові фактори, що сприяли поживленню українського національно-визвольного руху наприкінці 1980-х рр., процес звільнення політичних в'язнів, політичні реабілітації. Варто розкрити створення та діяльність перших неформальних організацій, які діяли в руслі національного руху – Українського культурологічного клубу, Товариства Лева, Української асоціації незалежної творчої інтелігенції, Товариства української мови та ін. Ретельно проаналізувати діяльність Української гельсінської спілки (УГС). Описати створення та діяльність Народного руху України, його програмні засади та ідеологію. Розкрити суть народних зібрань «мітингової демократії» наприкінці 1990-х рр.

Під час розгляду **третього** питання варто вивчити суть змін у сфері політичного управління в СРСР та УРСР наприкінці 1990-х рр., посилення ролі і значення Верховної Ради УРСР на противагу партійним органам. Слід описати процес створення перших політичних партій в Україні, передвиборчу кампанію 1990 р., розкрити результати і наслідки виборів. Дати характеристику політичній кризі червня–липня 1990 р., причинам і наслідкам проголошення Декларації про державний суверенітет; ретельно проаналізувати програмні положення Декларації та її значення у процесі боротьби за відновлення української державності.

У **четвертому** питанні слід розкрити загальну політичну ситуацію в УРСР восени 1990 р., причини, хід, результати і наслідки «Революції на граніті». Проаналізувати перебіг студентського голодування, вимоги протестувальників, реакцію влади на акцію, ставлення українського суспільства до революції. Дати

характеристику ініціаторам та лідерам «Революції на граніті», результатам та значенню цієї акції протесту в контексті українського національно-визвольного руху кінця 1980-х – початку 1990-х рр.

Під час розгляду **п'ятого** питання слід приділити увагу аналізу суспільно-політичної ситуації в УРСР у першій половині – середині 1991 р. Описати процес організації та результати березневого референдуму, дати відповідь на питання, чому більшість українців висловилися за збереження СРСР та входження України до його складу. Охарактеризувати участь політичного керівництва УРСР у «новоогарьовському процесі» щодо вироблення умов нового союзного договору. Розкрити особливості політичної позиції голови Верховної Ради УРСР Леоніда Кравчука в 1991 р., формування групи «суверен-комуністів». Детально проаналізувати події державного перевороту в СРСР 19–21 серпня 1991 р., його причини, хід і наслідки, а також реакцію керівництва УРСР і опозиційних сил на цей переворот. Описати процес проголошення незалежності України, його наслідки і значення.

У **шостому** питанні треба розкрити зміни становища України восени 1991 р. в контексті загального ослаблення союзного центру та внутрішнього протистояння в Росії. Проаналізувати перші державотворчі кроки після проголошення незалежності. Охарактеризувати події референдуму 1 грудня 1991 р., його результати, наслідки і значення в історії України, а також перші президентські вибори. Пояснити, чому абсолютна більшість населення України проголосували за незалежність і водночас за Л. Кравчука як президента. Розкрити роль українського керівництва у процесі офіційного оформлення розпаду СРСР в грудні 1991 р.

Основна література:

25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / Відп. ред. В. Смолій; Кер. авт. кол. Г. Боряк; Авт. кол.: В. Головка (коорд. проекту), В. Даниленко, С. Кульчицький, О. Майборода, В. Смолій, Л. Якубова, С. Янішевський. НАН України. Інститут історії України. К.: Ніка-Центр, 2016. 796 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/11051>.

Баран В. Україна: новітня історія (1945-1991 рр.). Львів: [Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України], 2003. 667 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001059>.

Бойко О. Нариси з новітньої історії України (1985–1991 рр.). URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Boiko_Oleksandr/Narysy_z_novitnoi_istorii_Ukrainy_1_985_-_1991_rr/.

Грицак Я. Нарис історії України : Формування модерної української нації XIX–XX ст. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hrytsak_Yaroslav/Narys_istorii_Ukrainy/.

Даниленко В. Україна в 1985-1991 рр.: остання глава радянської історії : монографія / В. Даниленко; Ін-т історії України НАН України. Київ: Ін-т історії НАНУ, 2018. 276 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014609>.

Додаткова література:

Барановська Н. Соціальні та економічні наслідки Чорнобильської катастрофи / Н. П. Барановська; НАН України, Ін-т історії України. Київ: [Ін-т історії України НАН України], 2001. 95 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002358>.

Бойко О. 30 років незалежності України. Т. 1: До 18 серпня 1991 року. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Boiko_Oleksandr/30_rokiv_nezalezhnosti_Ukrainy_T_1_Do_18_serpnia_1991_roku/.

Бойко О. 30 років незалежності України. Т. 2: Від 18 серпня 1991 р. до 31 грудня 1991 р. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Boiko_Oleksandr/30_rokiv_nezalezhnosti_Ukrainy_T_2_Vid_18_serpnia_1991_r_do_31_hrudnia_1991_r/.

Бойко О. Історія України: посібник. К.: Академія, 2002. 656 с.

Бойко О. Україна: від путчу до Пущі (серпень-грудень 1991 р.) : монографія. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. 221 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002360>.

Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Київ : Темпора, 2013. Кн. 3 . 2013. 386 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000022146>.

Лук'яненко Л. До історії Української Гельсинської спілки / Левко Лук'яненко. Київ: Фенікс, 2010. 318 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000022498>.

Плохій С. Остання імперія : занепад і крах Радянського Союзу / Сергій Плохій, пер. з англ.: Я. Лебеденко, А. Саган. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 512 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000018219>.

Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. XX ст. Документи і матеріали : до 20-ї річниці незалежності України / НАН України, Ін-т історії України, Галуз. держ. архів СБУ; [ред. кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; упоряд.: В. М. Даниленко та ін.]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2011. 624 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000728>.

Картографічні матеріали:

Атлас з історії України. 11 клас. К.: Інститут передових технологій, 2006. С. 11 (карта «Україна в 1985–1991 роках. Боротьба за незалежність»).

Атлас. Всесвітня історія. Історія України. Інтегрований курс. 11 клас. К.: Оріон, 2020. С. 14, 17 (карти «Розпад Радянського Союзу», «Україна в умовах перебудови в СРСР», «Проголошення незалежності України»).

Атлас. Історія України. 11 клас. К.: Картографія, 2014. С. 11–12 (карти «Розпад Радянського Союзу та проголошення незалежності України (1985–1991 роки)» «Розпад Радянського Союзу і утворення нових незалежних держав»).

Інтернет-ресурси та відеоматеріали:

Катастрофа на Чорнобильській АЕС. 35 років міфів, вигадок та омани. URL: https://www.youtube.com/watch?v=YMUUZudtWvE&ab_channel=ІсторіяБезМіфів (Ютуб канал «Історія без міфів»).

День страху | Колапс. Як українці зруйнували імперію зла | Епізод перший. URL:

https://www.youtube.com/watch?v=y2VN9n1HbSI&ab_channel=СуспільнеНовини (Ютуб канал «Суспільне Новини»).

Ніч гніву | Колапс. Як українці зруйнували імперію зла | Епізод другий. URL:

https://www.youtube.com/watch?v=OddO0gZ_06Q&ab_channel=СуспільнеНовини (Ютуб канал «Суспільне Новини»).

Без ейфорії | Колапс. Як українці зруйнували імперію зла | Епізод третій. URL:

https://www.youtube.com/watch?v=RnnkYsJCNkQ&ab_channel=СуспільнеНовини (Ютуб канал «Суспільне Новини»).

Дефолт | Колапс. Як українці зруйнували імперію зла | Епізод четвертий. URL:

https://www.youtube.com/watch?v=1T1KOI-XBcM&t=764s&ab_channel=СуспільнеНовини (Ютуб канал «Суспільне Новини»).

Ефект доміно | Колапс. Як українці зруйнували імперію зла | Епізод п'ятий. URL:

https://www.youtube.com/watch?v=iVWV7e3zt0M&ab_channel=СуспільнеНовини (Ютуб канал «Суспільне Новини»).

Незалежність | Колапс. Як українці зруйнували імперію зла | Епізод шостий. URL:

https://www.youtube.com/watch?v=uudL79TOp7w&ab_channel=СуспільнеНовини (Ютуб канал «Суспільне Новини»).

На межі ядерної катастрофи. Колапс на Різдво | Колапс. Як українці зруйнували імперію зла. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=k6izGwSQwcs> (Ютуб канал «Суспільне Новини»).

«Перший цвях у домовину СРСР»: як Україна прийняла Декларацію про державний суверенітет | Серія 6. URL: https://www.youtube.com/watch?v=vnVOZmGm47Q&ab_channel=Центрдослідженьвизвольногоруху (Ютуб канал «Центр досліджень визвольного руху»).

Страх комуністів і натиск дисидентів: як Україна проголосила незалежність | Серія 7. URL: https://www.youtube.com/watch?v=KDo3nRRbtW0&ab_channel=Центрдослідженьвизвольногоруху (Ютуб канал «Центр досліджень визвольного руху»).

Як українці поховали СРСР на референдумі | Серія 8. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=eOdtxnkmoZU> (Ютуб канал «Центр досліджень визвольного руху»).

РЕВОЛЮЦІЯ НА ГРАНІТІ: як українці виборювали право на Незалежність. URL: https://www.youtube.com/watch?v=i_GSyhUJgTc&ab_channel=ТелебаченняТоронто (Ютуб канал «Телебачення Торонто»).

Революція на граніті. Чого і як домоглися учасники студентського голодування у жовтні 1990? URL: https://www.youtube.com/watch?v=k_iDCuXz0co&ab_channel=РадіоСвобода (Ютуб канал «Радіо Свобода»).

Семінарські заняття для студентів заочної форми навчання

ТЕМА 1. ПІДНЕСЕННЯ Й РОЗКВІТ РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ. ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА

План

1. Формування території та державних органів на Русі у другій половині IX – другій половині X ст. Передумови розквіту.
2. Прихід до влади князя Володимира Великого. Внутрішня політика князя.
3. Релігійна політика Володимира. Хрещення Русі: причини, наслідки, значення.
4. Князь Ярослав Мудрий: внутрішня політика та реформи.
5. «Руська правда» – перший збір законів Давньоруської держави.
6. Зовнішня політика князів Володимира та Ярослава: порівняльний аналіз.
7. Становлення Галицько-Волинського князівства наприкінці XII – на початку XIII ст. Князь Роман Мстиславич.
8. Боротьба Данила Романовича за батькову спадщину (1205–1238 рр.). Монгольське вторгнення в руські землі.
9. Правління Данила Галицького (1238–1264 рр.): внутрішня та зовнішня політика князя.
10. Становище Королівства Руського за нащадків короля Данила (1264–1340 рр.).
11. Розпад Галицько-Волинської держави в середині XIV ст. Боротьба за спадщину Королівства Руського.

Терміни і поняття:

Руська держава (Київська Русь), великий князь, віче, данина, вотчина, дружина, полюддя, хрещення Русі, християнство, бояри, «Руська правда», шлюбна дипломатія, дуумвірат, міжусобиці, печеніги, половці, Галицько-Волинська держава, Королівство Руське, вотчина, король, боярська опозиція, династія Романовичів, Золота Орда, монголи, улус, баскак, ярлик, темник.

Історичні постаті:

Олег Віщий, Ігор Старий, княгиня Ольга, Святослав Хоробрий, Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Святополк Окаянний, Мстислав Хоробрий, Анна Ярославна, Іларіон, Ярослав Осмомисл, Роман Мстиславич, Данило Галицький,

Василько Романович, Мстислав Удатний, Лев Данилович, Юрій I, Юрій II Болеслав, Любарт Гедимінович.

Ключові дати:

882 р. – об'єднання Києва та Новгороду князем Олегом, створення Київської Русі.

882–912 рр. – князь Олег.

912–945 рр. – князь Ігор.

945–964 рр. – княгиня Ольга.

964–972 рр. – князь Святослав Хоробрий; Східний похід, I і II Балканські походи.

980–1015 рр. – правління Володимира Великого.

980 р. – перша релігійна реформа князя Володимира.

988 р. – хрещення Русі.

996 р. – спорудження Володимиром Десятинної церкви в Києві.

1015–1019 рр. – міжусобна боротьба за владу між Святополком Окаянним і Ярославом Мудрим.

1016–1018 рр., 1019–1054 рр. – правління Ярослава Мудрого.

1016 р. – «Руська правда» Ярослава Мудрого.

1024 р. – битва під Лиственном.

1024–1036 рр. – дуумвірат Ярослава Мудрого і Мстислава Хороброго.

1036 р. – остаточна перемога Ярослава над печенігами.

1051 р. – призначення руським митрополитом Іларіона.

1054 р. – заповіт Ярослава Мудрого.

1199 р. – утворення Галицько-Волинської держави князем Романом Мстиславичем.

1199–1205 рр. – правління Романа Мстиславича.

1201–1264 рр. – роки життя Данила Романовича Галицького.

1238 р. – остаточне відновлення влади Данила в Галичі. Перемога Данила над лицарями-хрестоносцями під Дорогичином.

1237–1241 рр. – монгольська навала на Русь.

1240 р. – захоплення та зруйнування монголами Києва.

1241 р. – похід монголів на територію Галицько-Волинського князівства.

1245 р. – битва під Ярославом, перемога Данила над польсько-угорським військом.

1253 р. – отримання Данилом Галицьким королівської корони.

1259 р. – похід Бурундая на територію Галицько-Волинської держави.

1264–1301 рр. – правління Лева I Даниловича.

1301–1308 рр. – правління Юрія I Львовича.

1308–1323 рр. – правління Андрія і Лева II Юрійовичів.

1325–1340 рр. – останній правитель Галицько-Волинської держави Юрій II Болеслав.

1340–1392 рр. – війна за галицько-волинську спадщину.

Методичні рекомендації:

Під час розгляду **першого** питання варто приділити увагу основним теоріям походження Давньоруської держави, які існують в сучасній історичній науці; проаналізувати причини формування державності на Русі, діяльність перших відомих князів – Аскольда, Олега, Ігоря, Ольги та Святослава; дати характеристику внутрішній та зовнішній політиці цих правителів; розповісти про їх реформи та військові походи на сусідні країни; виокремити внесок кожного із князів у формування державного апарату й території Русі.

У ході відповіді на **друге** питання семінару слід дати характеристику особистості князя Володимира Великого, розповісти про міжусобиці після загибелі князя Святослава (972–980 рр.) та прихід Володимира до влади в Києві, охарактеризувати ключові реформи князя, проведені ним для зміцнення Руської державності.

Третє питання присвячене релігійній політиці князя Володимира; обов'язково треба проаналізувати його першу релігійну реформу, вказати основні причини запровадження християнства на Русі, описати хід історичних подій, пов'язаних із хрещенням самого князя Володимира та всієї Давньоруської держави; проаналізувати наслідки християнізації в усіх сферах суспільного життя, а також її значення в короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Доповідаючи по **четвертому** питанню семінару, слід розповісти про постать князя Ярослава Мудрого, його становлення як державного діяча, боротьбу за владу після смерті батька (1015–1019 рр.), охарактеризувати внутрішню політику князя та його реформи, а також запропоновану ним зміну порядку престолонаслідування.

У **п'ятому** питання треба опрацювати й проаналізувати текст «Руської правди» – першого зводу законів Давньоруської держави, дати характеристику запровадженню у ньому нововведенням, здійснити спробу аналізу руського суспільства на основі цього історичного документу.

Під час підготовки до **шостого** питання варто ознайомитися із основними віхами зовнішньої політики князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, окреслити її ключові напрямки й досягнення, здійснити порівняльну характеристику цієї важливої сфери діяльності двох найвідоміших руських правителів (виокремити спільні та відмінні риси). Зробити висновки та

узагальнення щодо історії Давньоруської держави в період піднесення й розквіту.

Під час підготовки до **сьомого** питання слід акцентувати увагу на дослідженні становища Галицького та Волинського удільних князівств у XII ст., передумов і причин утворення єдиного Галицько-Волинського князівства наприкінці XII ст., проаналізувати особистість князя Романа Мстиславича та його роль у процесах об'єднання двох князівств, дати характеристику правлінню Романа, його внутрішній і зовнішній політиці, а також загальній ситуації на українських землях на момент загибелі князя.

У **восьмому** питанні потрібно розкрити становище у Галицько-Волинському князівстві в першій третині XIII ст, основні віхи боротьби за спадщину Романа Мстиславича, описати намагання його синів Данила і Василька утвердитися при владі на Волині та в Галичині, приділити увагу втручанням у внутрішні справи князівства іноземних держав, а також інших руських удільних князів. Також треба приділити увагу аналізу першого військового зіткнення між русичами і монголами у 1223 р., монгольської навали на Русь наприкінці 1230-х – на початку 1240-х рр., вказати на причини поразок руських князів, роль Данила Романовича у процесах захисту руських володінь від загарбників, розкрити наслідки монгольського вторгнення для українських земель загалом та Галицько-Волинської держави зокрема.

Під час відповіді на **дев'яте** питання варто ретельно проаналізувати основні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики Данила Галицького, його реформи, відносини із монголами, центральноевропейськими державами, руськими удільними князями; акцентувати увагу на коронації Данила, розкрити причини і наслідки цієї події; виокремити загальне значення діяльності Данила Галицького, його місце і роль в історії України.

У **десятому** питанні слід охарактеризувати становище Королівства Руського після смерті Данила, особливості правління Лева Даниловича, Володимира Васильковича (на Волині), Юрія I Львовича, Андрія і Лева II, а також Юрія II Болеслава; проаналізувати відносини князів із Золотою Ордою, а також державами-сусідами, розкрити особливості зовнішньополітичного становища держави в цей період.

Одинадцяте питання слід розпочати із аналізу причин розпаду Галицько-Волинської держави, акцентувати увагу на політичних подіях у Галичині та на Волині у 1340-х рр., детально розкрити перебіг війни за спадщину Королівства Руського протягом 1340-х – 1380-х рр. між Польщею, Литвою та Угорщиною, охарактеризувати її результати та розподіл українських земель між державами-сусідами.

Основна література:

- Бойко О. Історія України: посібник. К.: Академія, 2002. 656 с.
- Галицько-Волинський літопис. Львів: Червона Калина, 1994. 254 с. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Nevidomyi_Avtor/Halytsko-Volynskiy_litopys.pdf?.
- Головко О. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. К.: Стилос, 2006. 574 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0010477>.
- Грушевський М. Нарис історії українського народу. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2022. 576 с.
- Дорошенко Д. Нарис історії України: в 2 т. Т. 1 : До половини XVII століття. 1992. 228 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001416>.
- Історія України в особах IX – XVIII ст. К.: Україна, 1993. 395 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000540>.
- Котляр М. Данило Галицький: біограф. Нарис. К.: Альтернативи, 2002. 327 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001439>.
- Котляр М. Історія суспільного життя Русі: нариси. К., 2016. 288 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009216>.
- Котляр М. Історія України в особах. Давньоруська держава. К.: Україна, 1996. 238 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008386>.
- Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. К.: Наукова думка, 1984. 176 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020064>.
- Литвин В. Історія України: підручник. К.: Наукова думка, 2013. 991 с.
- Плохій С. Брама Європи. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 496 с.
- Повість минулих літ: літопис. К.: Веселка, 1989. 220 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004661>.
- Полонська-Василенко Н. Історія України. К.: Либідь, 1995. 588 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001057>.
- Ричка В. Лицар Духу: Володимир Великий в історії та пам'яті. К., 2015. 131 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004237>.
- Толочко П. Київська Русь. К.: Абрис, 1996. 360 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000017919>.
- Україна крізь віки: в 15 т. / ред. В. А. Смолій. К.: Альтернативи, 1998. Т. 4: Київська Русь / О. Толочко, П. Толочко. 1998. 351 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001615>.
- Україна крізь віки: в 15 т. в 15 т. / ред. В. А. Смолій. К.: Альтернативи, 1998. Т. 5: Галицько-Волинська Русь / М. Ф. Котляр. 1998. 335 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000667>.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Генеза, 1997. 380 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000066>.

Додаткова література:

Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2013. 234 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002293>.

Брайчевський М. Вибране: в 2 т. Т. 1: Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі. 2009. 720 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000013188>.

Войтович Л. Галицько-Волинські етюди. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2011. 478 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005301>.

Войтович Л. Гольмгард: де правила руські князі Святослав Ігоревич, Володимир Святославич та Ярослав Володимирович? *УІЖ*. 2015. № 3. С. 37–55. URL:

https://web.archive.org/web/20170227062502/http://shron.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Holmgard_de_pravyly_ruski_kniaz_i_Sviatoslav_Ihorevych_Volodymyr_Sviatoslavych_ta_Yaroslav_Volodymyro.pdf.

Войтович Л. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2006. 782 с. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Kniazha_doba_portrety_elity.pdf.

Войтович Л. Князь Лев Данилович. Львів, 2012. 182 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002121>.

Головко О. Князь Роман Мстиславич та його доба. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Holovko_Oleksandr/Kniaz_Roman_Mstyslavych_ta_yo_ho_doba/.

Головко О. Коронація князя Данила Романовича в контексті ідеологічного життя і міжнародних відносин слов'янства Східної Європи // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013. Т. 23: На пошану професора С. А. Копилова. С. 213–230. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Holovko_Oleksandr/Koronatsiia_kniazia_Danyla_Romanovycha_v_konteksti_ideolohichnoho_zhyttia_i_mizhnarodnykh_vidnosyn_s/.

Головко О. Русь у міжнародному житті Європи IX–X ст. К., 1994. 29 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001644>.

Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. К.: Портал, 2021. 432 с.

Котляр М. Княжий дім Романовичів. Кілька вступних зауважень. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kotliar_Mykola/Kniazhyi_dim_Romanovychiv_Kilka_vstupnykh_zauvazhen/.

Котляр М. Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі. К.: Наш час, 2010. 280 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000015368>.

Котляр М. Південно-Західна Русь в європейській політиці XII–XIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі: З найдавніших часів до кінця XVIII ст. Вип. 3. К., 2003. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kotliar_Mykola/Pivdenno-Zakhidna_Rus_v_ievropeiskii_politytsi_KhIIKhIII_st/.

Котляр М. Рюриковичі в Галичині й на Волині. Український історичний журнал. К., 2008. Вип. 3. (№ 480). URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kotliar_Mykola/Riurykovychi_v_Halychyni_i_na_Volyni/.

Котляр М., Смолій В. Історія України в життєписах. К.: Час, 1994. 328 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000050>.

Марченко М. Київська Русь у боротьбі з кочовиками до монгольської навали. К.: Промінь, 2012. 190 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002190>.

Наливайко С. Етнічна історія Давньої України. К.: Євшан-зілля, 2007. 619 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001349>.

Русь "після Русі". Між короною і булавою. Українські землі від королівства Русі до Війська Запорозького / Авт. кол.: В. М. Горобець, М. М. Волощук, А. Г. Плахонін, Б. В. Черкас, К. Ю. Галушко. Х., 2016. 352 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Voloschuk_Myroslav/Rus_pislia_Rusi_Mizh_koronoiu_i_bulavoju_Ukrainski_zemli_vid_korolivstva_Rusi_do_Viiska_Zaporozkoho/.

Терський С. Археологія доби Галицько-Волинської держави. Київ: Стародавній світ, 2014. 164 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020573>.

Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. / голова редкол., наук. ред. Т. Гунчак. К. : Дніпро, 2001. Т. 1 : X-XV ст. / упоряд. і прим. О. Сліпушко; ред. Ю. Косенко; передм. О. Сліпушко, В. Яременко: [б.в.]. 2001. 632 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000018547>.

Троневиц П. Волинь в сутінках української історії XIV-XVI ст. Луцьк: Християнське життя, 2003. 112 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002590>.

Федака С. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття). Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2000. 340 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000019763>.

Юсупович А. Чи ходив Володимир Великий на/до ляхів? (польсько-руські відносини наприкінці X – на початку XI ст.). *УІЖ*. 2015. № 5. С. 43–69. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Yusupovych_Adrian/Chy_khodyv_Volodymyr_Velykyi_nado_liakhiv7_polsko-ruski_vidnosyny_naprykintsi_Kh_na_pochatku_KhI_st.pdf.

Картографічні матеріали:

Атлас з історії України. 7 клас. К.: Інститут передових технологій, 2005. С. 6–9, 11–13 (карти «Київська держава за перших князів», «Київська держава за князювання Ольги та Святослава», «Київська держава за князювання Володимира Великого та Ярослава Мудрого», «Київ у XI–XIII ст.», «Українські землі в другій половині XII – першій чверті XIII ст. Утворення Галицько-Волинської держави», «Битва на Калці 31 травня 1223 р.», «Монгольська навала на українські землі. Галицько-Волинська держава в XIII–XIV ст.», «Битва під Ярославом 17 серпня 1245 р.», «Культурне і церковне життя Галицько-Волинської держави. Господарство»).

Атлас. Всесвітня історія. Історія України. Інтегрований курс. 7 клас. К.: Оріон, 2018. С. 5, 12–16 (карти «Русь-Україна за перших князів», «Країни Центрально-Східної Європи в IX–XIII ст.», «Київська держава за князювання Володимира Великого та Ярослава Мудрого», «Правління Ярославичів. Любецький з'їзд», «Київ у X–XIII ст.», «Київське, Переяславське, Чернігівське, Галицьке та Волинське князівства у XII – першій половині XIII ст.», «Монгольські завоювання. Утворення Монгольської імперії», «Галицько-Волинська держава за правління Данила Романовича. Походи монголів на Русь», «Галицько-Волинська держава в другій половині XIII – першій половині XIV ст.»).

Атлас. Історія України. 7 клас. К.: Картографія, 2017. С. 2–6, 10–12 (карти «Утворення Київської Русі. Перші князі», «Київська Русь за правління Ольги і Святослава», «Київська держава за князювання Володимира Великого», «Київська держава за князювання Ярослава Мудрого», «Київська держава за правління Ярославичів», «Українські землі в 1199–1240 роках. Галицько-Волинська держава», «Монгольська навала на Русь», «Українські землі в 1245–1340 роках. Галицько-Волинська держава»).

Відеоматеріали:

Галицько – Волинське князівство. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=CliriA0CnMA> (канал Галицька Старовина).

Данило – князь Галицький (1987) [художній фільм]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Yanm7bK6uKg&t=4934s> (канал Odesa Film Studio).

Київська Русь: утворення. Історія України / ZNOUA. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1hpLqb6722M>. (канал ZNOUA).

Король Данило Галицький та його Корона / Київська Русь / Історія України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gASBE0F8inM> (канал імені Т. Г. Шевченка).

Період розквіту Русі. Хто був найкращим князем Київської держави? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=SveLJUfgGUM>. (канал ZNOUA).

Таємне життя Ярослава Мудрого / Русь / Історія України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Y5KZQBrxCbo>. (канал імені Т. Г. Шевченка).

Таємниці великих Українців. Данило Галицький. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TUtEGekni-E> (канал Телеканал 1+1).

Як відбувалось ХРЕЩЕННЯ РУСИ? / Русь, або ж Київська Русь/ Історія України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JbYRJFw-Tos>. (канал імені Т. Г. Шевченка).

Як Русь стала Україною / Історія Русі / Історія України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5Zna0WTzFtY>. (канал імені Т. Г. Шевченка).

КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ ПО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТТЯХ

Контрольна робота № 1 (семінари 1–4)

Письмові контрольні роботи передбачені на 4 семінарі (за темами 1, 2, 3 і 4 семінарів) та на 8 семінарі (за темами 5, 6, 7 і 8 семінарів). Передбачено 2 розгорнуті запитання, час виконання – 30 хвилин. Максимальний бал за кожною із робіт – 10 балів (по 5 балів на кожне запитання). Структура оцінювання відповіді на розгорнуте запитання:

1 б. – відповідь складається із 1–2 речень, містить узагальнюючу інформацію про історичний період або одиничні конкретні факти.

2 б. – відповідь не структурована, вступ і висновок відсутні; студент демонструє знання окремих історичних фактів, дат, подій, процесів, постатей або допускає значні помилки; не володіє історичною хронологією, історичною географією, термінами і поняттями; узагальнення відсутні.

3 б. – відповідь структурована в рамках основної частини, не містить яскраво вираженого вступу чи висновку; студент розкриває історичний процес в рамках питання із значними пробілами та розривами; демонструє знання найбільш важливих історичних фактів, дат, подій, процесів, постатей, допускає значні помилки; на задовільному рівні володіє історичною хронологією, історичною географією, термінами і поняттями; у відповіді практично відсутні узагальнення або вони дуже фрагментарні.

4 б. – відповідь структурована, містить або вступ або висновок; студент розкриває історичний процес в рамках конкретного питання із певними пробілами та розривами; демонструє знання значної кількості історичних фактів, дат, подій, процесів, постатей, проте допускає окремі помилки; володіє історичною хронологією, історичною географією, термінами і поняттями; робить фрагментарні узагальнення, усвідомлює роль і значення конкретних подій в історії України.

5 б. – відповідь детально структурована, містить вступ, основну частину та висновок; студент повноцінно розкриває історичний процес в рамках конкретного питання; демонструє знання значної кількості конкретних історичних фактів, дат, подій, процесів, постатей; на високому рівні володіє історичною хронологією, історичною географією, термінами і поняттями; водночас робить узагальнення та висновки з питання, розуміє ширший контекст конкретних подій, усвідомлює їх роль і значення в історії України, демонструє володіння науковою літературою з теми.

Варіант 1

7. Формування території та державних органів на Русі у другій половині IX – другій половині X ст. Передумови розквіту.
8. Лівобережні гетьмани Дем'ян Многогрішний та Іван Самойлович.

Варіант 2

1. Прихід до влади князя Володимира Великого. Внутрішня політика князя.
2. Гетьман Петро Дорошенко та його спроби об'єднання Гетьманщини. Українське питання під час турецько-польської війни 1672–1676 рр.

Варіант 3

1. Релігійна політика Володимира. Хрещення Русі: причини, наслідки, значення.
2. Розкол Гетьманщини. Особливості політики Павла Тетері на Правобережжі та Івана Брюховецького на Лівобережжі.

Варіант 4

1. Князь Ярослав Мудрий: внутрішня політика та реформи.
2. Гетьман Юрій Хмельницький. Переяславська угода та Слободищенський трактат.

Варіант 5

1. «Руська правда» – перший звід законів Давньоруської держави.
2. Правління Івана Виговського. Гадяцький трактат та московсько-українська війна.

Варіант 6

1. Зовнішня політика князів Володимира та Ярослава: порівняльний аналіз.
2. Козацькі повстання в 1620-х – 1630-х рр. Ординація Війська Запорозького.

Варіант 7

1. Становлення Галицько-Волинського князівства наприкінці XII – на початку XIII ст. Князь Роман Мстиславич.
2. Отаман Петро Конашевич-Сагайдачний та особливості його політики у відносинах із польською владою.

Варіант 8

1. Боротьба Данила Романовича за батькову спадщину (1205–1238 рр.). Монгольське вторгнення в руські землі.
2. Передумови козацьких повстань проти влади Речі Посполитої. Повстання Криштофа Косинського та Северина Наливайка.

Варіант 9

1. Правління Данила Галицького (1238–1264 рр.): внутрішня та зовнішня політика князя.
2. Боротьба козаків проти турків і татар. Доба героїчних походів.

Варіант 10

1. Становище Королівства Руського за нащадків короля Данила (1264–1340 рр.).
2. Політичний, військовий і територіальний устрій Запорозької Січі в другій половині XVI – першій половині XVII ст.

Варіант 11

1. Розпад Галицько-Волинської держави в середині XIV ст. Боротьба за спадщину Королівства Руського.
2. Передумови і причини виникнення козацтва.

Контрольна робота № 2
(семінари 5–8)

Варіант 1

7. Гетьманування Івана Мазепи: внутрішня і зовнішня політика.
8. Протистояння УПА та підпілля ОУН радянському окупаційному режиму (1944–1954 рр.).

Варіант 2

1. Антимосковське повстання Івана Мазепи 1708–1709 рр.: причини, хід і наслідки.
2. Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) – орган політичного керівництва українським визвольним рухом.

Варіант 3

1. Спроби гетьмана Пилипа Орлика відновити контроль над Україною. «Пакти і конституції прав і вольностей Війська Запорозького».

2. Становлення Української повстанської армії (УПА), її боротьба проти нацистських окупантів та польського підпілля (1943–1944 рр.).

Варіант 4

1. Лівобережна Гетьманщина за гетьманування Івана Скоропадського. Перша Малоросійська колегія.

2. Розкол ОУН наприкінці 1930-х рр.: бандерівці і мельниківці. Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 р.

Варіант 5

1. Гетьман Данило Апостол (1727–1734 рр.). Правління гетьманського уряду (1734–1750 рр.).

2. Створення Організації українських націоналістів (ОУН). Ідеологія ОУН. Боротьба ОУН проти польського окупаційного режиму в 1930-х рр.

Варіант 6

1. Останній гетьман Кирило Розумовський (1750–1764 рр.) та Друга Малоросійська колегія (1764–1786 рр.).

2. Український повстанський рух проти більшовицької влади в 1919–1922 рр. Другий Зимовий похід.

Варіант 7

1. Кирило-Мефодіївське братство: лідери, ідеологія, діяльність.

2. Перший Зимовий похід. Участь Армії УНР в подіях польсько-радянської війни 1920 р.

Варіант 8

1. Участь українців у подіях «весни народів» у Східній Галичині. Головна руська рада.

2. Контрнаступ сил Армії УНР та Галицької армії на Правобережжі влітку 1919 р. Війна російських білогвардійських сил А. Денікіна проти УНР (вересень – листопад 1919 р.).

Варіант 9

1. Громадівський рух у Наддніпрянщині та організації народівців на західноукраїнських землях: порівняльний аналіз.

2. Польсько-українська війна (листопад 1918 – липень 1919 рр.).

Варіант 10

1. Русько-українська радикальна партія (РУРП) – перша українська політична партія.
2. Друга російсько-українська війна (події грудня 1918 – травня 1919 р.). Окупація території УНР більшовицькими силами.

Варіант 11

1. Політичні партії у Східній Галичині на початку ХХ ст. (УНДП, УРП, УСДП).
2. Перша російсько-українська війна (грудень 1917 р. – квітень 1918 р.). Берестейський мирний договір УНР із державами Четверного Союзу.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Колоквіум на тему УКРАЇНА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

План

- 1.Тенденції післявоєнного розвитку УРСР у 1945–1953 рр.
- 2.Україна в період «відлиги» (1953–1964 рр.).
- 3.Український національний рух в другій половині 1960-х – першій половині 1980-х роках. Дисидентство.
- 4.Командно-адміністративна система. Застійні явища в політичній та економічній сферах у 1970–80-х рр.
- 5.Україна в період “перебудови”. Національно-політичне відродження у 1985–1990 рр.
- 6.Проголошення Декларації про державний суверенітет України 1990 р. та здобуття Україною незалежності 1991 р.
- 7.Процес становлення Української держави у 1992–1996 роках.
- 8.Конституційний процес в Україні. Прийняття Конституції України в 1996 р. та її подальші зміни.
- 9.Тенденції та основні події політичного розвитку України в 1991–2013 рр.
- 10.Тенденції економічного розвитку України в 1991–2013 рр.
- 11.Основні напрямки зовнішньої політики України в 1991–2013 рр.
- 12.Революція Гідності 2013–2014 рр.
- 13.Російсько-українська війна (2014–2024 рр.). Анексія Криму Російською Федерацією. Бойові дії на Донбасі.
- 14.Тенденції політичного, економічного розвитку, основні напрямки зовнішньої політики України в 2014–2024 рр.
15. Розвиток української культури у другій половині 1940-х – 1980-х рр.
16. Українська культура періоду незалежності.

Рекомендована література:

25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / Відп. ред. В. Смолій; Кер. авт. кол. Г. Боряк; Авт. кол.: В. Головка (коорд. проекту), В. Даниленко, С. Кульчицький, О. Майборода, В. Смолій, Л. Якубова, С. Янішевський. НАН України. Інститут історії України. – К.: Ніка-Центр, 2016. – 796 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/11051>.

- Баран В. Україна: новітня історія (1945-1991 рр.). – Львів: [Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України], 2003. – 667, [1] с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001059>.
- Баран В.К. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953-1985 рр. Львів, 1992.
- Бойко О. 30 років незалежності України. Т. 1: До 18 серпня 1991 року. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Boiko_Oleksandr/30_rokiv_nezalezhnosti_Ukrainy_T_1_Do_18_serpnia_1991_roku/.
- Бойко О. 30 років незалежності України. Т. 2: Від 18 серпня 1991 р. до 31 грудня 1991 р. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Boiko_Oleksandr/30_rokiv_nezalezhnosti_Ukrainy_T_2_Vid_18_serpnia_1991_r_do_31_hrudnia_1991_r/.
- Бойко О. Історія України: посібник. К.: Академія, 2002. 656 с.
- Бойко О. Нариси з новітньої історії України (1985–1991 р.р.). URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Boiko_Oleksandr/Narysy_z_novitnoi_istorii_Ukrainy_1985_-_1991_rr/.
- Бойко О. Україна: від путчу до Пущі (серпень-грудень 1991 р.) : монографія / О. Д. Бойко. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. – 221 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002360>.
- Грицак Я. Нарис історії України : Формування модерної української нації XIX–XX ст. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hrytsak_Yaroslav/Narys_istorii_Ukrainy/.
- Даниленко В. Україна в 1985-1991 рр.: остання глава радянської історії : монографія / В. Даниленко; Ін-т історії України НАН України. – Київ: Ін-т історії НАНУ, 2018. – 276, [2] с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014609>.
- Історія світової та української культури: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. А. Греченко, І. В. Чорний, В. А. Кушнерук, В. А. Режко. – К., 2010.
- Історія української культури / Під заг. ред. І. Крип'якевича. – К., 1991 – 1993.
- Історія української культури: Зб. матеріалів і документів / Упоряд. Б. І Білик, Ю. А. Горбань, Я. С. Калакура та ін. – К., 2000.
- Історія української та зарубіжної культури: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. М. Клапчук, В. Ф. Остафійчук, Б. І. Білик. – К., 2002.
- Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. К., 1995.
- Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі : [у 3 кн.] / Станіслав Кульчицький. - Київ : Темпора, 2013. Кн. 3. – 2013. – 386 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000022146>.
- Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. 366 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014455>.

Плохій С. Остання імперія : занепад і крах Радянського Союзу / Сергій Плохій, пер. з англ.: Я. Лебеденко, А. Саган. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. – 512 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000018219>.

Судовий процес Валентина Мороза: розсекречені матеріали / упор. Б. В. Паска. Брустури: Дискурсус, 2021. 704 с.

Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. ХХ ст. Документи і матеріали : до 20-ї річниці незалежності України / НАН України, Ін-т історії України, Галуз. держ. архів СБУ; [ред. кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; упоряд.: В. М. Даниленко та ін.]. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2011. – 624, [1] с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR00000728>.

КОНТРОЛЬ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Шкала оцінювання

Оцінка в балах	Оцінка за іспит	Оцінка національній шкалі	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за залік
90–100	відмінно	5	A	зараховано
80–89	добре	4	B	
70–79			C	
60–69	задовільно	3	D	
50–59			E	
26–49	незадовільно (з можливістю повторного складання)			
1–25	незадовільно			

Критерії оцінювання:

A «Відмінно» – теоретичний зміст курсу засвоєний повністю, без прогалин, необхідні практичні навички роботи із засвоєним матеріалом сформовані, всі передбачені програмою завдання виконані, якість їх виконання оцінена балом, близьким до максимального.

B «Дуже добре» – теоретичний зміст курсу засвоєний повністю, без прогалин, необхідні практичні навички роботи із засвоєним матеріалом в основному сформовані, всі передбачені програмою завдання виконані, якість виконання більшості з них оцінена балом, близьким до максимального.

C «Добре» – теоретичний зміст курсу засвоєний повністю, без прогалин, деякі необхідні практичні навички роботи із засвоєним матеріалом сформовані недостатньо, всі передбачені програмою завдання виконані, якість виконання жодного з них не оцінена максимальним балом, деякі завдання виконані з помилками.

D «Задовільно» – теоретичний зміст курсу засвоєний частково, але прогалини не мають суттєвого характеру. Необхідні практичні навички роботи із засвоєним

матеріалом в основному сформовані, більшість передбачених програмою завдань виконані, деякі з виконаних завдань, можливо, містять помилки.

Е «Достатньо» – теоретичний зміст курсу засвоєний частково, деякі практичні навички роботи не сформовані. Багато з передбачених програмою завдань не виконані, або якість виконання деяких з них оцінені балом, близьким до мінімального.

ФХ «Умовно незадовільно» – теоретичний зміст курсу засвоєний частково, необхідні практичні навички роботи не сформовані, більшість передбачених програмою завдань не виконані, або якість виконання їх оцінена балом, близьким до мінімального. При додатковій самостійній роботі за матеріалом курсу можливе підвищення якості виконання навчальних завдань.

Г «Безумовно незадовільно» – теоретичний зміст курсу не засвоєний, необхідні практичні навички роботи не сформовані, усі виконані завдання містять грубі помилки. Додаткова самостійна робота над матеріалом курсу не приведе до підвищення якості виконання навчальних завдань.

Структура розподілу балів у ході аудиторно-самостійної роботи студентів (за умови підсумкової оцінки у вигляді заліку):

35 балів – усні відповіді на семінарських заняттях. Підсумковий бал за семінарські заняття визначається на основі вирахування середнього арифметичного зі всіх усних оцінок;

35 балів – письмові (тестові) контрольні роботи (3 контрольні роботи по темах лекцій + 2 контрольні роботи по темах семінарських занять). Максимальний бал за кожну роботу – 5;

15 балів – самостійна робота студентів (7 б. – презентація у форматі PowerPoint на визначену тему; 8 б. – письмова (тестова) контрольна робота на визначену тематику).

15 балів – відвідування студентами занять із курсу (по 1 балу за кожне заняття).

Структура розподілу балів у ході аудиторно-самостійної роботи студентів (за умови підсумкової оцінки у вигляді екзамену):

20 балів – усні відповіді на семінарських заняттях. Підсумковий бал за семінарські заняття визначається на основі вирахування середнього арифметичного зі всіх усних оцінок;

20 балів – письмові (тестові) контрольні роботи (3 контрольні роботи по темах лекцій + 2 контрольні роботи по темах семінарських занять). Максимальний бал за кожну роботу – 5;

10 балів – самостійна робота студентів (5 б. – презентація у форматі PowerPoint на визначену тему; 5 б. – письмова (тестова) контрольна робота на визначену тематику).

50 балів – екзаменаційна письмова робота.

Семінарські заняття:

Виступи на семінарських заняттях оцінюються за 5-бальною шкалою. Активна усестороння участь на занятті може оцінюватися у 0,25 або 0,5 б., які додаються до підсумкової оцінки наприкінці семестру. Максимальна кількість балів, яка може бути додана в такий спосіб – 4 б.

Умови допуску до підсумкового контролю:

Студент допускається до підсумкового контролю за умови відпрацювання усіх пропущених занять і негативних оцінок; виконання усіх передбачених форм роботи. Для отримання підсумкової залікової оцінки протягом семестру студент зобов'язаний отримати як мінімум 50 б. Для допуску до екзамену студент повинен набрати протягом семестру як мінімум 25 б.

ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1. Стародавня історія України. Періодизація первісного суспільства.
2. Племена Трипільської культури у IV-III тис до н.е.: господарство, суспільний устрій, вірування.
3. Державні утворення народів-кочовиків у Північному Причорномор'ї у I тис. до н.е.
4. Антична колонізація Північного Причорномор'я.
5. Східні слов'яни у I тис. н. е.: розселення, суспільний та господарський лад.
6. Зародження державності у слов'ян. Київська (полянська) держава.
7. Передумови утворення Давньоруської держави у IX ст. Норманська й антинорманська теорії походження Русі.
8. Формування території та державних органів на Русі у другій половині IX – другій половині X ст.
9. Прихід до влади князя Володимира Великого. Внутрішня політика князя.
10. Релігійна політика Володимира. Хрещення Русі. Причини, наслідки, значення.
11. Князь Ярослав Мудрий: внутрішня політика та реформи.
12. «Руська правда» – перший збір законів Давньоруської держави.
13. Зовнішня політика князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого.
14. Початок політичної роздробленості Русі в 1054–1113 рр. Князь Володимир Мономах (1113–1125). Розвиток удільних князівств на українських землях (1132–1240).
15. Розвиток культури в період Давньоруської держави.
16. Передумови та причини утворення Галицько-Волинського князівства. Князь Роман Мстиславович.
17. Боротьба Данила Романовича за батькову спадщину (1205–1238 рр.). Боротьба Русі з монгольськими загарбниками.
18. Правління Данила Галицького (1238–1264 рр.): внутрішня та зовнішня політика.
19. Галицько-Волинські землі за наступників Данила Галицького (1264–1340).
20. Розпад Галицько-Волинської держави в середині XIV ст. Боротьба за спадщину Королівства Руського.
21. Розвиток культури в період Галицько-Волинської держави.
22. Політичний та економічний розвиток українських земель у складі Литви та Польщі у другій половині XIV – першій половині XVI ст.
23. Передумови і причини виникнення українського козацтва.

24. Запорізька Січ: політичний, військовий і територіальний устрій в XVI–XVII ст.
25. Становище українських земель у складі Речі Посполитої в другій половині XVI ст.
26. Передумови та причини козацьких повстань. Повстання Криштофа Косинського та Северина Наливайка у 1590-х рр.
27. Боротьба козаків проти турків і татар в кінці XVI – на початку XVII ст. Діяльність кошового отамана Петра Конашевича-Сагайдачного.
28. Козацькі повстання в 1620-х – 1630-х рр. Ординація Війська Запорозького.
29. Розвиток української культури у XVI – першій половині XVII ст.
30. Передумови і причини національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття під проводом гетьмана Богдана Хмельницького.
31. Військові дії національно-визвольної війни 1648–1649 рр. Зборівський мирний договір і його наслідки.
32. Українська козацька держава за часів Богдана Хмельницького: державний, політичний та територіальний устрій.
33. Військові дії національно-визвольної війни в 1650–1653 рр.
34. Причини укладення і зміст договору Б. Хмельницького з Москвою 1654 р. Завершальний період національно-визвольної війни 1654–1657 рр.
35. Правління Івана Виговського (1657–1659 рр.). Гадяцький трактат та московсько-українська війна.
36. Гетьман Юрій Хмельницький (1659–1663 рр.). Переяславська угода та Слободищенський трактат.
37. Розкол Гетьманщини на початку 1660-х рр. Особливості політики Павла Тетері на Правобережжі та Івана Брюховецького на Лівобережжі.
38. Гетьман Петро Дорошенко та його спроби об'єднання Гетьманщини. Українське питання під час турецько-польської війни 1672–1676 рр.
39. Гетьманування Дем'яна Многогрішного та Івана Самойловича на Лівобережжі.
40. Втручання іноземних держав в українські справи у 1657–1687 рр. Політика Речі Посполитої, Московського царства, Османської імперії щодо Гетьманщини.
41. Гетьманування Івана Мазепи: внутрішня і зовнішня політика.
42. Передумови та причини антимосковського повстання І. Мазепи на початку XVIII ст. Початок Північної війни та роль у ній України.
43. Антимосковське повстання І. Мазепи та українсько-шведський союз 1708 р.
44. Полтавська битва 1709 р., її результати та наслідки для України.
45. Спроби гетьмана Пилипа Орлика відновити контроль над Україною. «Пакти і конституції прав і вольностей Війська Запорозького».

46. Обмеження прав України в період гетьманування Івана Скоропадського. Наказний гетьман Павло Полуботок. Правління I Малоросійської колегії.
47. Спроби гетьмана Данила Апостола реформувати Україну. Правління гетьманського уряду (1734–1750).
48. Гетьманування Кирила Розумовського (1750–1764). Остаточне скасування російським царизмом автономії на Лівобережній і Слобідській Україні в другій половині XVIII ст. Ліквідація Запорозької Січі.
49. Культура України у XVIII ст.
50. Політичне та економічне становище українських земель в складі Російської імперії у першій половині XIX ст.
51. Кирило-Мефодіївське братство: лідери, ідеологія, діяльність.
52. Політичне та економічне становище західноукраїнських земель у складі Австрійської імперії у першій половині XIX ст.
53. Початок українського національного відродження в Галичині. Діяльність «Руської трійці».
54. Революційні події 1848–1849 рр. на західноукраїнських землях.
55. Громадівський рух у Наддніпрянщині та організації народовців на західноукраїнських землях: порівняльний аналіз.
56. Русько-українська радикальна партія (РУРП) – перша українська політична партія.
57. Політичні партії у Східній Галичині на початку XX ст.
58. Політичні партії та організації Наддніпрянської України на початку XX ст. Пожвавлення українського національного руху в період революції 1905–1907 рр.
59. Українська культура у XIX – на початку XX ст.
60. Україна під час Першої світової війни (1914–1917 рр.).
61. Діяльність Української Центральної Ради у березні – листопаді 1917 р. Проголошення Української Народної Республіки (УНР).
62. Перша війна більшовицької Росії проти УНР (грудень 1917 – квітень 1918 рр.). Брестський мирний договір УНР із державами Четверного Союзу.
63. Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.).
64. Прихід до влади Директорії УНР, її внутрішня і зовнішня політика. Злука УНР і ЗУНР.
65. Друга війна більшовицької Росії проти УНР (грудень 1918 – червень 1919 рр.). Окупація території УНР більшовиками.
66. Західно-Українська Народна Республіка: державний устрій, основні напрямки внутрішньої і зовнішньої політики.
67. Польсько-українська війна 1918–1919 рр. на західноукраїнських землях.

68. Контрнаступ сил Армії УНР та УГА проти російських окупантів на Правобережжі влітку 1919 р. Київська катастрофа і трикутник смерті.
69. Перший Зимовий похід. Участь Армії УНР в подіях польсько-радянської війни 1920 р.
70. Український повстанський рух проти більшовицького режиму в 1919–1921 рр. Другий Зимовий похід.
71. Соціально-економічні і політичні перетворення в УСРР в 1920-ті рр. Створення СРСР. Політика українізації та її наслідки.
72. Сталінська політика індустріалізації. Насильницька колективізація українського села. Голодомор 1932–1933 рр.
73. Масові репресії комуністичної влади в 1920–1930-х рр. та їх наслідки.
74. Західноукраїнські землі у складі Польщі. Основні напрями в українському політичному русі Галичини.
75. Українські землі у складі Румунії та Чехословаччини. Карпатська Україна (1938–1939 рр.).
76. Українська культура в часи революції 1917–1921 рр. та міжвоєнний період.
77. Створення Організації українських націоналістів (ОУН). Ідеологія ОУН. Боротьба ОУН проти польського окупаційного режиму в 1930-х рр.
78. Перша радянська окупація західноукраїнських земель (1939–1941 рр.).
79. Розкол ОУН наприкінці 1930-х рр. Особливості бандерівської та мельниківської фракцій.
80. Початок німецько-радянської війни. Бойові дії на українських землях у 1941–1942 рр.
81. Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. Спроби державотворення в перші місяці німецько-радянської війни.
82. Німецький окупаційний режим в Україні.
83. Створення Української повстанської армії (УПА), її структура, чисельність, озброєння. Боротьба проти нацистських окупантів та польського підпілля.
84. Вигнання нацистських загарбників з України (грудень 1942 – жовтень 1944 рр.). Окупація України радянськими військами.
85. Українська культура в період Другої світової війни.
86. Тенденції післявоєнного розвитку УРСР у 1945–1953 рр.
87. Протистояння УПА та підпілля ОУН радянському окупаційному режиму (середина 1940-х – 1950-ті рр.).
88. Україна в період хрущовської відлиги (1953–1964 рр.) та брежнєвського застою (1964–1985 рр.).
89. Український національний рух в другій половині 1960-х – першій половині 1980-х роках. Дисидентство.

90. Зміна політичної ситуації в СРСР в другій половині 1980-х рр. Політика перебудови та гласності.
91. Неформальні організації кінця 1980-х рр. Створення та діяльність Народного руху України. Мітингова демократія.
92. Вибори до Верховної Ради УРСР 1990 р. Декларація про державний суверенітет.
93. Революція на граніті (жовтень 1990 р.): хід подій, наслідки та значення.
94. Політична ситуація в Україні в 1991 р. Державний переворот в СРСР та проголошення незалежності України (серпень 1991 р.).
95. Роль України в процесах розпаду СРСР у вересні – грудні 1991 р. Референдум 1 грудня 1991 р.
96. Розвиток української культури в 1945–1991 рр.
97. Тенденції та основні події політичного розвитку України в 1991–2013 рр.
98. Тенденції економічного розвитку України в 1991–2013 рр.
99. Основні напрямки зовнішньої політики України в 1991–2013 рр.
100. Революція Гідності 2013–2014 рр.
101. Російсько-українська війна (2014–2024 рр.). Окупація Криму Російською Федерацією. Бойові дії проти російських збройних формувань на Донбасі.
102. Тенденції політичного, економічного розвитку, основні напрямки зовнішньої політики України в 2014–2024 рр.
103. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 2022–2024 рр.
104. Українська культура в період незалежності.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / Відп. ред. В. Смолій; Кер. авт. кол. Г. Боряк; Авт. кол.: В. Головка (коорд. проекту), В. Даниленко, С. Кульчицький, О. Майборода, В. Смолій, Л. Якубова, С. Янішевський. НАН України. Інститут історії України. К.: Ніка-Центр, 2016. 796 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/11051>.
2. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів: [Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України], 2003. 667 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001059>.
3. Бойко О. Історія України: посібник. К.: Академія, 2002. 656 с.
4. В'ятрович В. За лаштунками «Волині-43». Невідома польсько-українська війна. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Viatrovych_Volodymyr/Za_lashtunkamy_Volyni-43_Nevidoma_polsko-ukrainska_viina/.
5. Володарі гетьманської булави : історичні портрети / [авт. передм. В. А. Смолій]. Київ: Варта, 1994. 553 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000021787>.
6. Гай-Нижник П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.). Київ: ЩеК, 2010. 303 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000817>.
7. Галицько-Волинський літопис. Львів: Червона Калина, 1994. 254 с. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Nevidomyi_Avtor/Halytsko-Volynskiy_litopys.pdf?.
8. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. К.: Вища шк., 1994. 548 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000344>.
9. Голобуцький О. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття : Дослідження / О. Голобуцький, В. Кулик. Київ: Смолоскип, 1996. 124 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001688>.
10. Головка О. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. К.: Стилос, 2006. 574 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0010477>.
11. Горобець В. «Волимо царя східного...» Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава / В. Горобець; Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту. К.: Критика, 2007. 464 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Horobets_Viktor_Mykolaiovych/Volymo_tsaria_skh_idnoho_Ukrainskyi_Hetmanat_ta_rosiiska_dynastiia_do_i_pislia_Pereiaslava/.

- 12.Горобець В. Князі і гетьмани усієї Русі. «Через шаблю маєм право». Злети і падіння козацької держави 1648–1783 років. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Horobets_Viktor_Mykolaiovych/Kniaz_i_hetmany_usiiei_Rusi_Cherез_shabliu_maiem_pravo_Zlety_i_padinnia_kozatskoi_derzhavy/.
- 13.Грицак Я. Нарис історії України : Формування модерної української нації XIX–XX ст. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hrytsak_Yaroslav/Narys_istorii_Ukrainy/.
- 14.Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2022. 432 с.
- 15.Грушевський М. Нарис історії українського народу. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2022. 576 с.
- 16.Даниленко В. Україна в 1985-1991 рр.: остання глава радянської історії : монографія / В. Даниленко; Ін-т історії України НАН України. Київ: Ін-т історії НАНУ, 2018. 276 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014609>.
- 17.Дорошенко Д. Нарис історії України: в 2 т. Т. 1 : До половини XVII століття. 1992. 228 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001416>.
- 18.Історія України в особах IX – XVIII ст. К.: Україна, 1993. 395 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000540>.
- 19.Історія українського козацтва : нариси : у 2 т. Т. 1. К.: Києво-Могилянська академія, 2006. 799 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001074>.
- 20.Кентій А. Збройний чин українських націоналістів 1920–1956. Історико-архівні нариси. Том 1. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kentii_Anatolii/Zbroinyi_chyn_ukrainskykh_natsionalistiv_19201956_Istoryko-arkhivni_narysy_Tom_1/.
- 21.Кентій А. Збройний чин українських націоналістів 1920–1956. Історико-архівні нариси. Том 2. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kentii_Anatolii/Zbroinyi_chyn_ukrainskykh_natsionalistiv_19201956_Istoryko-arkhivni_narysy_Tom_2/.
- 22.Киричук Ю. Український національний рух 40-50-х років XX століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. 463 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001152>.
- 23.Котляр М. Історія суспільного життя Русі: нариси. К., 2016. 288 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009216>.
- 24.Котляр М. Історія України в особах. Давньоруська держава. К.: Україна, 1996. 238 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008386>.
- 25.Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. К.: Наукова думка, 1984. 176 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020064>.

26. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії : нарис сусп.-політ. руху (XIX ст. - 1939 р.). Івано-Франківськ: [б.в.], 1993. 199 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002275>.
27. Литвин В. Історія України: підручник. К.: Наукова думка, 2013. 991 с.
28. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів: ОЛІР, 1995. 361 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020282>.
29. На бій за волю. Перемога через поразки. Україна у війнах і революціях 1914–1921 років. / А. Руккас [та ін.]. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 351 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000022153>.
30. Нариси історії Української революції 1917–1921 років : у 2 кн. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] ; [авт. кол.: В. Ф. Верстюк (керівник) та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 2011–2012. Кн. 1. 2011. 386 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005038>.
31. Нариси історії Української революції 1917–1921 років : у 2 кн. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] ; [авт. кол.: В. Ф. Верстюк (керівник) та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 2011–2012. Кн. 2 . 2012. 460 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005036>.
32. Павко А. Політичні партії, організації в Україні: наприкінці XIX- початок XX століття : зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Київ: [Вид-во "Іван Федоров"], 1999. 248 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001601>.
33. Павленко С. Іван Мазепа. Київ: Альтернативи, 2003. 414 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0010867>.
34. Плохій С. Брама Європи. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 496 с.
35. Повість минулих літ: літопис. К.: Веселка, 1989. 220 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004661>.
36. Полонська-Василенко Н. Історія України. К.: Либідь, 1995. 588 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001057>.
37. Реєнт О. Усі гетьмани України: легенди, міфи, біографії. Харків: Фоліо, 2008. 414 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001165>.
38. Ричка В. Лицар Духу: Володимир Великий в історії та пам'яті. К., 2015. 131 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004237>.
39. Смолій В., Степанков В., Горобець В., Чухліб Т. Дипломатія на «межі світу»: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. – 1750-ті рр.). Посібник для університетів. К.: Вид-во «АМЕННОТЕР» 2016. 320 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Stepankov_Valerii/Dyplomatiia_na_mezhi_svitu_mi_zhnarodni_vidnosyny_ta_zovnishnia_polityka_Ukrainskoi_derzhavy_XVII_st/.

40. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом: нариси історії XIX - початку XX ст. Львів: [б.в.], 1999. 226 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002187>.
41. Толочко П. Київська Русь. К.: Абрис, 1996. 360 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000017919>.
42. У кігтях двоглавих орлів. Творення модерної нації : Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів / Валентина Шандра [та ін.]. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 352 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000016721>.
43. Україна і Росія в історичній ретроспективі : нариси : в 3 т. / ред. рада: В. М. Литвин (голова) [та ін.] ; відп. ред. В. А. Смолій ; НАН України, Ін-т історії України. - Київ : Наук. думка, 2004. Т. 1 : Українські проекти в Російській імперії / В. Ф. Верстюк, В. М. Горобець, О. П. Толочко. 2004. 501 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002584>.
44. Україна крізь віки : в 15 т. / ред. В. А. Смолій ; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Альтернативи, 1998. Т. 10 : Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / О. С. Рубльов, О. П. Реєнт. 1999. 319 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001319>.
45. Україна крізь віки. У 15-ти тт. Т. 9: Сарбей В. Г. Національне відродження України / За заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. К.: Альтернативи, 1999. 336 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0005626>.
46. Україна крізь віки: в 15 т. / ред. В. А. Смолій. К.: Альтернативи, 1998. Т. 4: Київська Русь / О. Толочко, П. Толочко. 1998. 351 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001615>.
47. Україна крізь віки: в 15 т. в 15 т. / ред. В. А. Смолій. К.: Альтернативи, 1998. Т. 5: Галицько-Волинська Русь / М. Ф. Котляр. 1998. 335 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000667>.
48. Україна крізь віки: в 15 т. в 15 т. / ред. В. А. Смолій. К.: Альтернативи, 1998. Т. 7: Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. 1999. 351 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000526>.
49. Україна крізь віки: в 15 т. в 15 т. / ред. В. А. Смолій. К.: Альтернативи, 1998. Т. 8: Гетьманська Україна / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. 1999. 303 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000520>.
50. Українська держава другої половини XVII–XVIII ст.: політика, суспільство, культура / Ред. кол.: В. Смолій (відп. ред.), О. Бакинська, В. Горобець (заст. відп. ред.), В. Матях (відп. секр.), Ю. Мицик, В. Степанков, Я. Федорук, Т. Чухліб (заст. відп. ред.). К.: Інститут історії України, 2014. 671 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Horobets_Viktor_Mykolaiovych/Ukrainska_derzhava_druhoi_polovyny_XVII_XVIII_st_polityka_suspilstvo_kultura/.

51. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Viatrovych_Volodymyr/Ukrainska_Povstanska_Armia_Istoriia_neskorenykh_2007/.
52. Чухліб Т. Шлях до Полтави: Україна і Росія за доби гетьмана Мазепи. Київ: Наш час, 2008. 263 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002831>.
53. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків: у 3 т. Т. 1. Львів: Світ, 1990. 316 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001284>.
54. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків: у 3 т. Т. 2. Львів: Світ, 1991. 388 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004444>.
55. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Генеза, 1997. 380 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000066>.

Додаткова література

1. Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2013. 234 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002293>.
2. Аркуша О. Час народів. Історія України XIX століття : навч. посіб. / Олена Аркуша, Костянтин Кондратюк, Мар'ян Мудрий, Олексій Сухий; Львівський Національний університет ім. І. Франка, . Львів: Літопис, 2016. 407 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000021374>.
3. Баран В., Токарський В. Україна. Західні землі. 1939–1941. Львів: [Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України], 2009. 446 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001058>.
4. Барановська Н. Соціальні та економічні наслідки Чорнобильської катастрофи / Н. П. Барановська; НАН України, Ін-т історії України. Київ: [Ін-т історії України НАН України], 2001. 95 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002358>.
5. Бардаш О. Російське самодержавство та суспільно-культурне життя в Україні на початку XX століття (1900-1917 рр.) : [монографія]. Київ: Укр. пріоритет, 2011. 207 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001811>.
6. Бойко О. 30 років незалежності України. Т. 1: До 18 серпня 1991 року. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Boiko_Oleksandr/30_rokiv_nezalezhnosti_Ukrainy_T_1_Do_18_serpnia_1991_roku/.
7. Бойко О. 30 років незалежності України. Т. 2: Від 18 серпня 1991 р. до 31 грудня 1991 р. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Boiko_Oleksandr/30_rokiv_nezalezhnosti_Ukrainy_T_2_Vid_18_serpnia_1991_r_do_31_hrudnia_1991_r/.

8. Бойко О. Україна: від путчу до Пущі (серпень-грудень 1991 р.) : монографія. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. 221 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002360>.
9. Брайчевський М. Вибране: в 2 т. Т. 1: Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі. 2009. 720 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000013188>.
10. Верига В. Листопадовий рейд / В. Верига. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1995. 188, [3] с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000631>.
11. Верстюк В. Махновщина : селянський повстанський рух на Україні (1918-1921). Київ: Наукова думка, 1992. 368 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000021009>.
12. Возняк М. Кирило-Методіївське Братство. Львів: Накладом фонду "Учітеся, брати мої", 1921. 238, [2] с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008957>.
13. Войтович Л. Галицько-Волинські етюди. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2011. 478 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005301>.
14. Войтович Л. Гольмгард: де правили руські князі Святослав Ігоревич, Володимир Святославич та Ярослав Володимирович? *УІЖ*. 2015. № 3. С. 37–55. URL: https://web.archive.org/web/20170227062502/http://shron.chtyvo.org.ua/Voitovych_h_Leontii/Holmgard_de_pravyly_ruski_kniaz_i_Sviatoslav_Ihorevych_Volodymyr_Sviatoslavych_ta_Yaroslav_Volodymyro.pdf.
15. Войтович Л. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2006. 782 с. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Kniazha_doba_portrety_elity.pdf.
16. Войтович Л. Князь Лев Данилович. Львів, 2012. 182 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002121>.
17. Гадяцька унія 1658 року : [зб. наук. пр.] / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», Канад. ін-т укр. студій; [редкол.: П. Сохань (голов. ред.) та ін.]. Київ, 2008. 349 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000015465>.
18. Газін В. Гетьман Павло Тетеря : соц.-політ. портрет. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. 193 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002313>.
19. Герої Крут: трагічні події 29 січня 1918 року та вшанування пам'яті (до 91-ї річниці подій) : документи, фотодокументи та публікації преси / упоряд. та авт. передм. Г. Папакін. Київ: Український ін-т нац. пам'яті, 2009. 280 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014106>.

20. Головка О. Князь Роман Мстиславич та його доба. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Holovko_Oleksandr/Kniaz_Roman_Mstyslavych_ta_yoho_doba/.
21. Головка О. Коронація князя Данила Романовича в контексті ідеологічного життя і міжнародних відносин слов'янства Східної Європи // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013. Т. 23: На пошану професора С. А. Копилова. С. 213–230. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Holovko_Oleksandr/Koronatsiia_kniazia_Danyla_Romanovycha_v_konteksti_ideolohichnoho_zhyttia_i_mizhnarodnykh_vidnosyn_s/.
22. Головка О. Русь у міжнародному житті Європи IX–X ст. К., 1994. 29 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001644>.
23. Головна Руська Рада. 1848-1851 : протоколи засідань і книга кореспонденції / Ін-т Історії Церкви Укр. Католиц. Ун-ту, Центр. держ. іст. архів України; упоряд. У. Кришталович та І. Сварник ; за ред. О. Турія. Львів: [Ін-т Історії Церкви Укр. Католиц. Ун-ту], 2002. 267 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011278>.
24. Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917-1918 : утворення та боротьба за державу / Віктор Голубко. Львів: Кальварія, 1997. 275 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004629>.
25. Горобець В. «Чорна рада» 1663 року. Передумови, результати, наслідки / Відп. ред. В. Смолій. К., 2013. 200 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Horobets_Viktor_Mykolaiovych/Chorna_rada_1663_roku_Peredumovy_rezultaty_naslidyky/.
26. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665 : [монографія]. Київ: [б.в.], 2001. 533 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0010478>.
27. Горобець В. Конфлікт і влада в ранньомодерній Україні. Сотник новгород-сіверський проти гетьмана Війська Запорозького, 1715–1722. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Horobets_Viktor_Mykolaiovych/Konflikt_i_vlada_v_rannomodernii_Ukraini/.
28. Громенко С. Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 року. Київ: К.І.С, 2018. 266 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000022982>.
29. Гурак І. "Молода Україна": студентство в суспільно-політичному житті Галичини (60-ті рр. XIX - початок XX ст.) : [монографія]. Івано-Франківськ: ПП Третяк І. Я., 2007. 278 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008762>.

30. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право. К: Основи, 1996. 222 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hurzhiy_Oleksandr/Ukrainska_kozatska_derzhava_v_druhii_polovyni_XVII_XVIII_st_kordony_naselennia_pravo/.
31. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. Київ: Києво-Могилян. акад., 2007. 1142 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004703>.
32. Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.V.1920). Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. 375 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002054>.
33. Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890-1918 рр.). Івано-Франківськ: Вид.-дизайн. від. Центру інформ. технологій, 2006. 535 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008184>.
34. Життя і діяльність Степана Бандери: документи і матеріали / ред. і упоряд. Микола Посівнич. Тернопіль: Астон, 2008. 443 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002267>.
35. Журавльов Д. Іван Мазепа. Харків: Фоліо, 2015. 62 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020381>.
36. Журавльов Д. Мазепа. Людина. Політик. Легенда. [Харків: Фоліо, 2007]. 205 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009373>.
37. Збройний чин Українських Націоналістів. 1920-1956 : іст.-арх. нариси : [у 2 т.] / Анатолій Кентій ; Держ. ком. архівів України, Центр. держ. архів громад. об-нь України. Київ : [б.в.], 2005–2008. Т. 2 : Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942–1956. 2008. 414, [1] с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0003091>.
38. Іван Мазепа і його доба: історія, культура, національна пам'ять : матеріали міжнар. наук. конф., [15-17 жовт. 2008 р., Київ, Полтава] / Нац. ун-т "Києво-Могилян. акад.". Київ: Темпора, 2008. 486 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009884>.
39. Іванова Л., Іванченко Р. Громадівський рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: проблеми, ідеологія. Київ, 1999. 126 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014722>.
40. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть : соціально-політичний портрет. Київ: Либідь, 1993. 172 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020965>.
41. Коваль Р. Багряні жнива Української революції : 100 історій і біографій учасників Визвольних змагань / Роман Коваль; ред. Володимир Коломієць. – 2-е вид., випр. і доп. Київ: Діокор, 2005. 264, с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000021040>.

42. Ковальчук В. ОУН в центральній, південній та східній Україні. 1941–1950-ті рр. Київ, 2011. 77 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001821>.
43. Ковальчук М. Війна з більшовицькою Росією за незалежність. 1917–1920. Київ: [б. в.], 2007. 72 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000013736>.
44. Котляр М. Княжий дім Романовичів. Кілька вступних зауважень. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kotliar_Mykola/Kniazhyi_dim_Romanovychiv_Kilk_a_vstupnykh_zauvazhen/.
45. Котляр М. Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі. К.: Наш час, 2010. 280 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000015368>.
46. Котляр М. Південно-Західна Русь в європейській політиці XII–XIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі: З найдавніших часів до кінця XVIII ст. Вип. 3. К., 2003. URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Kotliar_Mykola/Pivdenno-Zakhidna Rus v ievropeiskii politytsi KhIIKhIII st/](https://chtyvo.org.ua/authors/Kotliar_Mykola/Pivdenno-Zakhidna_Rus_v_ievropeiskii_politytsi_KhIIKhIII_st/).
47. Котляр М. Рюриковичі в Галичині й на Волині. Український історичний журнал. К., 2008. Вип. 3. (№ 480). URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kotliar_Mykola/Riurykovychi_v_Halychyni_i_na_Volyni/.
48. Котляр М., Смолій В. Історія України в життєписах. К.: Час, 1994. 328 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000050>.
49. Крикун М. Між війною і радістю. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття : статті і матеріали. Київ: Критика, 2006. 470 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004593>.
50. Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): його життя і доля. Мюнхен: Дніпр. хвиля, 1956. 78 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002271>.
51. Крути : пам'яті героїв Крут / [упоряд.: О. Зінкевич, Н. Зінкевич]. Київ: Смолоскип, 2012. 61 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008284>.
52. Кульчицький С. Росія і Україна в перший рік після повалення самодержавства: деконструкція більшовицького міфу про революцію / Станіслав Кульчицький ; [відп. ред. В. Смолій]; НАН України, Ін-т історії України. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2021. 243 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020393>.
53. Лук'яненко Л. До історії Української Гельсинської спілки / Левко Лук'яненко. Київ: Фенікс, 2010. 318 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000022498>.
54. Марченко М. Київська Русь у боротьбі з кочовиками до монгольської навали. К.: Промінь, 2012. 190 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002190>.
55. Мишко Д. Северин Наливайко. К.: Рад. шк., 1992. 113 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0003186>.

- 56.Мудрик-Мечник С. Служба Безпеки Револуційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ / Степан Мудрик-Мечник. Тернопіль: РВВ упр. по пресі, 1994. 123 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002074>.
- 57.Наливайко С. Етнічна історія Давньої України. К.: Євшан-зілля, 2007. 619 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001349>.
- 58.Наумов С. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.). Харків, 2006. 343 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005268>.
- 59.Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : Історичні нариси / В. В. Дзьобак [та ін.] ; відп. ред. С. В. Кульчицький; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ: Наукова думка, 2005. 496 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000627>.
- 60.Павленко С. Військо Карла на Півночі України. Київ: Києво-Могилянська академія, 2017. 510 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000015203>.
- 61.Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 р. Київ: Києво-Могилян. акад., 2007. 267 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004711>.
- 62.Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. 366 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014455>.
- 63.Патриляк І. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Patryliak_Ivan/Viiskova_diialnist_OUN_B_u_1940_1942_rokakh/.
- 64.Патриляк І., Боровик М. Україна в роки Другої світової війни: спроба концептуального підходу. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Patryliak_Ivan/Ukraine_v_roky_Druhoi_svitovoi_vii_ny_sproba_kontseptualnoho_pidkhodu/.
- 65.Плохій С. Наливайкова віра: козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Plokhii_Serhii/Nalyvaikova_vira_kozatstvo_ta_relihiia_v_rannomodernii_Ukraini/.
- 66.Плохій С. Остання імперія : занепад і крах Радянського Союзу / Сергій Плохій, пер. з англ.: Я. Лебеденко, А. Саган. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 512 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000018219>.
- 67.Плохій С. Убивство у Мюнхені. По червоному сліду. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Plokhii_Serhii/Ubyvstvo_u_Miunkheni_Po_chervonomu_slidu/.
- 68.Плохій С. Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи. Харків: Фоліо, 2020. 396 с.

69. Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети. Кн. 1. К.: Видавничий дім «КМ Academia», 1998. 400 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0015721>.
70. Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети. Кн. 2. К.: ВІК, 2004. 276 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0015722>.
71. Полонська-Василенко Н. Історія України. Київ: Либідь, 1995. Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 року. 1995. 606 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001061>.
72. "Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав" : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., [11-12 черв. 2009 р.] / Полтав. міськрада [та ін.]; [редкол.: Н. В. Білан та ін.]. Полтава: [ФОП Толмачова Н. Ю.], 2009. 479 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011716>.
73. Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.) : монографія : (в 2 ч.). Ч. 1. Київ : ДАКККіМ, 2008. 239 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001531>.
74. Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.) : монографія : (в 2 ч.). Ч. 2. Київ : ДАКККіМ, 2008. 287 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001534>.
75. Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття : монографія. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2012. 930 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000015402>.
76. Реєнт О., Коляда І. Усі гетьмани України : легенди, міфи, біографії. Харків: Фоліо, 2008. 414 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001165>.
77. Русначенко А. Народ збурений: нац.-визвол. рух в Україні й нац. рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х роках. Київ: Пульсари, 2002. 518 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001869>.
78. Русь "після Русі". Між короною і булавою. Українські землі від королівства Русі до Війська Запорозького / Авт. кол.: В. М. Горобець, М. М. Волощук, А. Г. Плахонін, Б. В. Черкас, К. Ю. Галушко. Х., 2016. 352 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Voloschuk_Myrosлав/Rus_pislia_Rusi_Mizh_koronoiu_i_bulavoju_Ukrainski_zemli_vid_korolivstva_Rusi_do_Viiska_Zaporozkoho/
79. Савчук Н. Українська держава за гетьманування Ю.Хмельницького (1659 – поч. 1663 рр.). Кам'янець-Подільський: Каліграф, 2001. 236 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000013024>.
80. Сас П. Витоки українського націотворення. К., 2010. 701 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001286>.

81. Сас П. Хотинська війна 1621 року. К., 2011. 519 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002837>.
82. Сергійчук В. Іменем Війська Запорозького: українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII ст. К.: Україна, 1991. 251 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002730>.
83. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор : діяльність агентури та спецбоїв НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА. Київ: [ПП Сергійчук М. І.], 2006. 181 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011452>.
84. Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет / НАН України, Ін-т історії України. Київ: Темпора, 2011. 631 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004129>.
85. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. 447 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000731>.
86. Смолій В., Степанков В. Феномен Української національної революції XVII ст.: компаративні та евристичні проєкції / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2019. 374 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Stepankov_Valerii/Fenomen_Ukrainskoi_natsionalnoi_revoliutsii_XVII_st_komparatyvni_ta_evristychni_proektsii/.
87. Сокирко О. Український рубікон. Полтавська битва 27 червня 1709 р. Частина 1. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sokyрко_Oleksii/Ukrainskyu_rubikon_ch1/.
88. Сокирко О. Український рубікон. Полтавська битва 27 червня 1709 р. Частина 2. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sokyрко_Oleksii/Ukrainskyu_rubikon_ch2/.
89. Сокирко О. Устроєві роформи гетьмана Кирила Розумовського та початок кінця Козацького Гетьманату. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sokyрко_Oleksii/Ustroievi_roformy_hetmana_Kyryla_Rozumovskoho_ta_pochatok_kintsia_Kozatskoho_Hetmanatu/.
90. Сорока Ю. Безгетьманя та останній гетьман України. Харків: Фоліо, 2015. 62 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020390>.
91. Судовий процес Валентина Мороза: розсекречені матеріали / упор. Б. В. Паска. Брустури: Дискурсус, 2021. 704 с.
92. Субтельний О. Мазепинці : український сепаратизм на початку XVIII ст. К.: Либідь, 1994. 239 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000018909>.
93. Терський С. Археологія доби Галицько-Волинської держави. Київ: Стародавній світ, 2014. 164 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020573>.
94. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. / [редкол.: Т. Гунчак (голова, наук. ред.) та ін.]. Київ : Дніпро, 2001. Т. 5, кн. 1 : XIX ст. /

- [упоряд., прим., передм. О. Сліпушко ; ред. тому Ю. Косенко]. 2001. 508 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020263>.
95. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. / голова редкол., наук. ред. Т. Гунчак. К. : Дніпро, 2001. Т. 1 : X-XV ст. / упоряд. і прим. О. Сліпушко; ред. Ю. Косенко; передм. О. Сліпушко, В. Яременко: [б.в.]. 2001. 632 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000018547>.
96. Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. Т. 2, кн. 2: Перша половина XVII ст. К.: Дніпро, 2001. 534 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000018549>.
97. Троневи́ч П. Волинь в сутінках української історії XIV-XVI ст. Луцьк: Християнське життя, 2003. 112 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002590>.
98. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914): Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. Г. Боряк; Упорядн.: Г. Боряк, В. Баран, Л. Гісцова, Л. Демченко, О. Музичук, П. Найдено, В. Шандра. К.: Інститут історії України, 2013. 810 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009174>.
99. Українське козацтво. Золоті сторінки історії / О. А. Бачинська, Т. В. Чухліб, В. О. Щербак. Київ : Кристал Бук, 2015. 398 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Scherbak_Vitalii/Ukrainske_kozatstvo_Zoloti_storinky_istorii/.
100. УПА – відповідь нескореного народу. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Patryliak_Ivan/UPA_vidpovid_neskorenoho_narodu/.
101. Федака С. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття). Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2000. 340 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000019763>.
102. Фігурний Ю. Роман Шухевич – становлення національного героя. Київ, 2011. 160 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014990>.
103. Хотин-1621: 400 років пам'яті : зб. наук. пр. / ред. В. Смолій, упоряд. Д. Вирський; НАН України, Інститут історії України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2021. 267 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000021469>.
104. Чухліб Т. Пилип Орлик. Київ: [б. в.], 2008. 63 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR00000808>.
105. Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. XX ст. Документи і матеріали : до 20-ї річниці незалежності України / НАН України, Ін-т історії України, Галуз. держ. архів СБУ; [ред. кол.: В. А. Смолій (голова)

- та ін. ; упоряд.: В. М. Даниленко та ін.]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2011. 624 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000728>.
106. Щербак В. О. Державна ідея в ранньомодерній Україні. Монографія: Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 220 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Scherbak_Vitalii/Derzhavna_ideia_v_rannomodernii_Ukraini/.
107. Щербак В. Українське козацтво в суспільно-політичному житті Речі Посполитої (XVI – перша половина XVII ст.). *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.)*. К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. С. 172–199. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020601>.
108. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. К. : Києво-Могилянська академія, 2006. 295 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Scherbak_Vitalii/Ukrainske_kozatstvo_formuvannia_sotsialnoho_stanu_Druha_polovyna_XV_seredyna_XVII_st/.
109. Юсупович А. Чи ходив Володимир Великий на/до ляхів? (польсько-руські відносини наприкінці X – на початку XI ст.). *ВІЖ*. 2015. № 5. С. 43–69. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Yusupovych_Adrian/Chy_khodyv_Volodymyr_Velykyi_nado_liakhiv7_polsko-ruski_vidnosyny_naprykintsi_Kh_na_pochatku_KhI_st.pdf.
110. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття : причини і початок Руїни : [монографія]. Київ: Основи, 1998. 447 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001451>.
111. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини : від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.). Київ: Основи, 2003. 643 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001442>.